

RUKOVÄŤ SLOVENSKEJ KULTÚRNEJ POLITIKY IV.

**RUKOVÄŤ
SLOVENSKEJ
KULTÚRNEJ
POLITIKY IV.**

Rukoväť slovenskej kultúrnej politiky IV.

Autorky: Magdaléna Vášáryová, Jana Javorská, Magdaléna Čisárová

Recenzenti: Juraj Buzalka

Nakladateľ: Via Cultura; Inštitút pre kultúrnu politiku

Vydavateľ: HerrCool, s. r. o.

Via Cultura; Inštitút pre kultúrnu politiku
Štefánikova 25, 811 04 Bratislava

www.ikp.sk

Poradie vydania: 1.

Rok vydania: 2019

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

Projekt Rukoväť kultúrnej politiky IV. a rovnomennú publikáciu z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia. Publikácia reprezentuje výlučne názor autora a fond nezodpovedá za obsah publikácie.

u. fond
na podporu
umenia

**RUKOVÄŤ
SLOVENSKEJ
KULTÚRNEJ
POLITIKY IV.**

Magdaléna Vášáryová
a kolektív

RUKOVÄĽ INŠTITÚTU PRE KULTÚRNU POLITIKU

Mestská kultúra, kde si sa nám podela?

Motto: „Čím viac sa národ zdráha nové idey prijať, tým je slabší“ – *Ján Lajčiak*

„Identita, bože, identita,
kde ťa ľudia berú?
Na horách nerastieš,
v doľi ťa nesejú“.

Identita, jeden z dnes najpopulárnejších termínov v Európe, spôsobuje na Slovensku špeciálne hlavybolenia. Naši susedia uctieľajú Karola IV., českého kráľa. Poliáci sa odvolávajú až na Meška I. Maďari prisahajú na Attilu a my Slováci na koho budeme, keď Cyril a Metod boli Gréci a Pribina so Svätoplukom sú takí neuchopiteľní? A ktovie, či boli vôbec v mýtickej podobe, ktorú sme si vytvorili. V období znovuzrodenia nacionalizmov ako reakcie na procesy globalizácie a reálneho i virtuálneho odstraňovania národných hraníc je ale načim vymedziť sa najmä doma voči „tým druhým“, lebo inak „bistú“... zastrájajú sa mnohí z nás. Našťastie, najmä virtuálne. Pri pohľade na problémy s ďalšími dnes populárnymi slovami a hľadáním ich obsahu ako je „národná suverenita“, „národná integrita“, „naša národná kultúra“ ťaháme v porovnaní so susedmi očividne za kratší koniec, dokonca občas v priam „karikatúrnej podobe“, ako o tom píše Rudolf Chmel vo svojich úvahách o našich národných komplexoch.¹

A popri skoro dvestoročných problémoch s národnou identitou by sme sa už 30 rokov mali zaoberať aj našou štátnou kultúrnou identitou, keď už máme svoj vlastný „národný“ štát a vyriešili sme problém sebaidentifikačného zápasu s Maďarmi i Čechmi. Hoci niektorým verejným aktérom je za ním smutno a radi by ho stále oživovali. Ale súčasnosť nečaká, mestá, ktoré v národnej narácii rodom z 19. storočia nepovažujeme za „svoje“, sa rozrastajú príchodom vidieckeho

¹ CHMEL, R. *Slovenský komplex*. Bratislava: Kalligram, 2010. ISBN: 978-808101-340-9.

i ne-našského obyvateľstva a občianska (teda mestská) spoločnosť silnie. Ak by niekto pochyboval o tomto tvrdení, stačí spomenúť roky 1989, 1998 a 2018, ktoré sa tak zásadne podpísali na politickom víťazstve mestského (občianskeho) kultúrneho okruhu. Znalci slovenských pomerov doma i v zahraničí upozorňujú, že nedostatočne diskutujeme medzi sebou o identite Slovenska v Európe, o úlohách pri riešení problémov celého kontinentu: Ako keby sme sa uspokojili, že sedíme v Bruseli ako rovný s rovným, a keď občas usporiadame serióznú výstavu moderného umenia alebo koncert Suchoňa na európskej pôde, máme pocit, že sme urobili maximum. Naše ministerstvo kultúry zatiaľ sladko spí a zdá sa, že ani nehodlá iniciovať hlbší diskurz na tému:

Kto sú moderní občania Slovenskej republiky, akú kultúru vytvárajú a s akou kultúrou sa identifikujú v 21. storočí.

„Jsou prostě představy, symboly a mýty, které spolu táhneme jako součást kultury a které nám už nemají vůbec co říci, protože prostě přestali fungovat“², napísal D. Třeštík v knihe *Češi a dějiny v postmoderním očistci* v rámci českého diskurzu na túto tému. V otvorenej spoločnosti, ktorou dnes Slovensko je, potrebujeme novú sieť kultúrnych významov a novú kultúrnu históriu ako konštrukciu niečoho nového a, neobjme sa to napísať, dekonštrukciu starého. Musíme sa začať venovať tomu, čo už začína fungovať, aby sme mohli cez šošovku národnej kultúry dovidieť do Európy. Politicky a ekonomicky sme Európania a teraz prišiel čas, aby sme boli v Európe aj kultúrne. Ale ako vystúpiť z „našej milovanej ľudovej kultúry“ a zrazu po toľkých desaťročiach zaznávanía vstúpiť do „cudzej mestskej kultúry“ na našom území a snažiť sa ju pochopiť a preložiť si ju do jazyka doteraz výlučne „našej vidieckej kultúry“? Popíšeme všetky fakty, ktoré nazbierali nadšenci v malých regionálnych brožúrkach o kultúre našich miest? Ale čo ďalej? Dokážeme všetky tieto mestské príbehy aj organicky včleniť do celonárodnej narácie? Postačí nám na to jednoduchý inventár faktov a aj to nie úplný? Podľa akých kritérií si vyberieme pre potrebnú kritickú analýzu z faktov tie, ktoré dnes bezprostredne súvisia s našou prítomnosťou a našimi dnešnými predstavami o budúcnosti, lebo iným neporozumieme?

Jedným zo zásadných problémov slovenskej kultúrnej politiky popri problémoch s jej financovaním, organizovaním a plánovaním prezentácie doma i v zahraničí, je neschopnosť čo len začať serióznú verejnú debatu o tom, čo považujeme za „tú našu slovenskú kultúru“. Vlastná fantázia nás rozdeľuje medzi dva procesy, ktoré sú v niektorých momentoch dokonca v protiklade. Nadchýňame sa národným príbehom plebejstva a zároveň chceme a potrebujeme byť modernou krajinou, kde väčšina obyvateľstva sa už zžíva s mestskými podmienkami. Naše historické mestá, lebo tých pár nových, ktoré sme sami postavili, nestoja vzhľadom na tému a kvalitu ani za zmienku, sú výrazom tvorivosti všetkých pokolení, ktoré v nich žili pred nami, hoci inak v národnej narácii prisudzujeme tvorivosť najviac „ľudu“ z dedín. „Kultúra a spôsob života vyšších vrstiev boli pre sedliacke obyvateľstvo vidieka dôležitým... zdrojom inovácií“, napísala E. Krekovičová v knihe *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Vedome živený a sakralizovaný romantický mýtus jedinečnej invencie vidieka, tak potrebný pre štúrovskú generáciu, naplno využila

² TŘEŠTÍK, D. *Češi a dějiny v postmodernismu*. NLN - Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN: 978-807106-786-3

aj komunistická ideológia, ktorá mala na to dost času a presvedčila nás o „ľude ako tvorcovi dejín“. „Plebejskosť však nemôže tvoriť stabilný základ sebavedomého, za svoje historické činy i omyly zodpovedného štátneho národa“, zdôrazňuje Krekovičová „lebo výsledkom je oslabené vlastenectvo“.³

Ako si predstavujeme cestu k vysnívanej europeizácii našej kultúry? A komu všetkému pripíšeme mestskú kultúru našich starobyklých miest, ktoré takí hrdí ukazujeme turistom? Sme pripravení sa o ne podeliť, najmä keď naši susedia nie sú vždy pripravení na takýto otvorený „európsky“ dialóg?

Nezávislé Slovensko reformovalo od roku 1993 nielen sociálny étos, zahraničnopolitickú orientáciu, ale aj ekonomický základ slovenskej spoločnosti. Republiku dnes živia mestá, priemysel, obchod a služby ako každý iný moderný európsky štát a nie rurálne prostredie. To si naopak vyžaduje štátne i európske dotácie, aby prežilo. Mohli by sme si predsavziať, že začneme budovať modernejšiu národnú identitu samostatného štátu, založenú nielen na vidieckej nostalgii, ale pokúsime sa do nej dáko včleniť aj mestá? Sme pripravení na enormnú námahu a výdrž pri útokoch konzervatívco? Budeme sa predsa programovo musieť vzdať veľkej časti príjemných predsudkov, ktorými sme doteraz boli kŕmení a zmeniť časti národnej mytológie, dostatočne zakorenenej v našich kultúrnych kódoch počas dvoch storočí. Bola by to ťažká, ale fascinujúca premena myšlienkového základu našej kultúry, zásadná modernizácia, čo môže byť aj celkom zaujímavá a podnetná práca pre mladú generáciu. Po vzore historika Ľubomíra Liptáka sa môžeme vzdať „ošúchaného údržbárstva“, hľadania zlatého veku v minulosti a konečne opustiť mýtus plebejskosti – tú, okrem iného, aj „stalinskú historickú koncepciu“.⁴ Už nám nejde predsa o obranu „slovenskosti“, ale len o opustenie nepotrebného balastu na vysnívanej ceste k sebavedomému Slovensku.

Vyrývačné otázky ale nasledujú. Je zmena aj našou súčasťou vnútornou potrebou? Tlačia nás do nej naši spojenci v Európskej únii, alebo naša snaha vyrovnať sa susedom, našim partnerom a konkurovať im? Lebo inak sme často svedkami zneužívania kultúrneho dedičstva v snahe presadiť nebezpečnú historickú politiku, ktorú s obavami pozorujeme v Maďarsku a Poľsku. Vedie sa ťažký zápas o pamäť, a je to zápas vskutku nelútostný, ktorý môže znovu zmeniť výhybku na trati do budúcnosti celého regiónu. Ale keď začneme „rozprávať náš slovenský príbeh“, ako píše M. M. Šimečka a pochopíme a prijmeme ho, „môžeme dať našej existencii a budúcnosti vyšší zmysel stať sa spoločnosťou, ktorá konečne prestane byť ľahostajná k sebe samej a k svojmu osudu“. Už nemusíme vykrikovať „Sme, lebo sme boli“! Sme spolu so slovenskými mestami v európskom rýchliku. Chceme predstierať, že do neho ešte väčšina obyvateľov nenastúpila a stojí na peróne s kuframi? Veľmi nebezpečná metafora.⁵

Budeme sa musieť spýtať novej ministerky kultúry L. Laššákovéj, ktorá nastúpila v roku 2018 do Ministerstva kultúry SR, čo znamenal jej prvý krok a vyhlásenie „zohnala som 2 milióny eur na domáci (?) folklór“, pričom rozpočet Ministerstva kultúry bol skrátený o 25 miliónov eur. A to nás čaká ešte dokončenie zásadnej prestavby budovy SNG v Bratislave a rekonštrukcia vyhorenej Krásnej Hôrky.

³ KREKOVIČOVÁ, E. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava: Eterna Press, 2005. 73,117 s. ISBN: 809-69259-1-1.

⁴ LIPTÁK, Ľ. *Nepre(tr)žité dejiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Q111, 2008. ISBN 978-808909-242-0.

⁵ ŠIMEČKA, M.M. *Medzi Slovákmí*. Bratislava: N Press, 2017. 115 s. ISBN: 978-809723-943-5.

Ministerka kultúry je nominantkou politickej strany Smer a preto je namieste opatrnosť, či ide o podporu nacionalistických tendencií, alebo podporu „autentického“ folklóru. Politickí nominanti na Ministerstve kultúry by si totiž mali byť vedomí, že náš folklór alebo folklorizmus („Folklorizmus ako uvedoméle spoznávanie a opakovanie ľudovej tradície ako symbolu etnickej, regionálnej alebo národnej kultúry“⁶, podľa G. Šmidchensa) nebol a nie je politicky nevinný. Alebo naša nová predstaviteľka kultúrnej politiky podporuje „depolitizáciu politického významu folklóru“⁷, ako o tom píše americký filozof J. G. Feinberg v knihe *Vrátiť folklór ľuďom*?⁷ Obránime sa pred re-nacionalizáciou folklóru? Budeme sa zase sporiť o predstavy o „ľuďe“ ako za fašistického Slovenského štátu alebo počas 40tich rokov komunizmu ako pokračovanie kultúrneho populizmu? Pôjde o kultivovanie folklóru pre široké vrstvy obyvateľstva, alebo o návrat k politickému využívaniu emócií, spojených s naučným chápaním ľudovej kultúry ako našej jedinej autentickkej? Alebo využijeme debatu o autentickosti a kritiku štylizácie ľudovej kultúry na polemiku, ktorá môže byť veľmi prospešná pre našu ne-intelektualizovanú kultúrnu politiku? Nevieme, nakoľko si boli aj bývalí ministri vedomí, že prezentovanie Slovenska ako urputného predstaviteľa folklórnej kultúry a ničoho iného, vzbudzuje vo vyspelých západných krajinách podozrenie, že hlavným hýbateľom folklorizmu je vypätý nacionalizmus, založený na definícii neskazeného, nmoderného, etnicky čistého „ľudu“, dnes nahrádzaného v Európe skôr slovami verejnosť, alebo občania, a to právom vzbudzuje údiv. Najmä, ak sa kultúrne neprezentujeme v podstate ničím iným a nie preto, že by sme nič iné nemali.

Ľudová kultúra, tradičná kultúra, folklór, regionálna kultúra, amatérska umelecká tvorba, najčastejšie pod týmito názvami môžeme nájsť štatistiky aj o doteraz hojnej podpore folklorizmu. Napr. v roku 2017 je ľudová kultúra ako špeciálna kapitola financovaná z Fondu na podporu umenia s navrhovanou výškou podpory 2 123 800 € na podporených 667 žiadostí. Pritom vzdelávacie projekty boli podporené sumou: 927 857 € na 196 žiadostí a z programu Pamäťové a fondové inštitúcie teda knižnice, múzeá, galérie bola navrhovaná výška podpory 2 392 851 € na 671 žiadostí.⁸

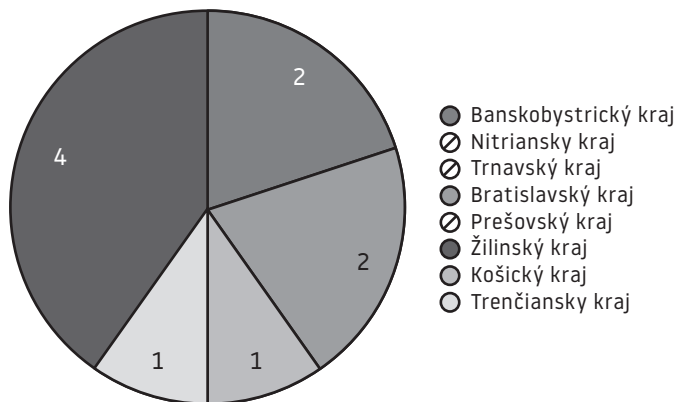
⁶ HLÓŠKOVÁ, H. Folklor a folklorizmus (K terminológii a koncepciám v aktuálnom diskurze). In *Etnologické rozpravy*. ročník XII. číslo 1 [online]. Bratislava: Ústav etnológie SAV Slovenské národné múzeum Národopisná spoločnosť Slovenska, 2005. 18 s. [cit: 2018-12-15]. ISSN 1335-5074. Dostupné na: <http://www.uet.sav.sk/files/er_2005-1.pdf>.

⁷ FEINBERG, J.G. *Vrátiť folklór ľuďom*. Bratislava: AKAmédia s.r.o., 2018. ISBN: 978-80972-7691-1.

⁸ FOND NA PODPORU UMENIA *Výročná správa Fondu na podporu umenia za rok 2017*. [online]. Bratislava: 2018, [2019-02-02]. 22 – 23 s. Dostupné na: <<https://www.fpu.sk/attachments/article/169/Vyrocna%20sprava%202017.pdf>>.

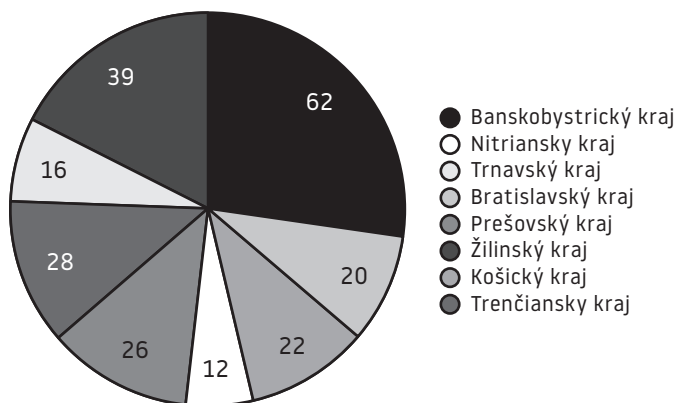
Obrázok 1: podporené projekty v programe 4.1. podľa krajov v oblasti ľudovej kultúry
Zdroj: vlastné spracovanie

4.1 Inventarizácia, dokumentácia a šírenie informácií o ľudovej kultúre

Obrázok 2: podporené projekty v programe 4.3 krajov v oblasti ľudovej kultúry
Zdroj: vlastné spracovanie

4.3 Prehliadky, festivaly, súťaže

Pozoruhodné je uvedomiť si, že skoro všetko registrované nehmotné kultúrne dedičstvo UNESCO pochádza z rurálneho prostredia, čo sú kultúrne artefakty, ktoré nás vo svete prezentujú ako Podpolianske rozkazovačky či Rífová píšťala, ktoré pribudli najnovšie do tohto zoznamu. Keď sme sa snažili nájsť a zdokumentovať doktorandské práce na všeobecné témy autenticity ľudovej kultúry, folklorizmu a prípadného zneužívania folklóru, nenašli sme skoro nič. Väčšina prác je magisterských a venujú sa konkrétnym folklórnym súborom, notovým záznamom alebo procesu výroby píšťaliiek a ich používania. Pritom priority pre celú štruktúru podporovanej činnosti, určenej Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky na rok 2019, sú veľmi vyvážené:

1. Milan Rastislav Štefánik (21. 7. 1880 – 4. 5. 1919) – jedna z najvýznamnejších osobností v novodobých dejinách Slovenska – príprava a realizácia podujatí pripomínajúcich 100. výročie úmrtia v roku 2019 a 140. výročie narodenia v roku 2020.
2. Príprava a realizácia projektov na 100. výročie založenia Slovenského národného divadla a vyhlásenie Roka slovenského divadla (rok 2020).

Priority štruktúry podpornej činnosti stanovené radou Fondu na podporu umenia:

3. Podujatia k výročiu Nežnej revolúcie v roku 1989.
4. Podpora začínajúcich umelcov a umelkýň.
5. Podpora inventarizácie a dokumentácie tradičnej kultúry - teda aktivita, ktorá na rozdiel od podpory trávenia voľného času súťažou vo výrobe klobás a varení bryndzových halušiek, si zasluhuje naozaj veľkú pozornosť.⁹

Prečo považujeme len folklór za „náš“ a čo to vlastne znamená?

„... dodnes na veľké svetové festivaly nosíme Lúčnicu a SLUK. Nič proti nim, ale potom sa nehnevajme, že sa na nás stále pozerajú ako na pastiersko-roľnícky národ. Prečo im tam nepošleme výstavu súčasného umenia, veď predsa žijeme v 21. storočí“, povedal v rozhovore pre Denník N V. Beskid. Sme stále okúzlení, očarení, ohromení „ľudovou kultúrou“, nezovšednela nám, ale sme zároveň schopní pozrieť sa na dnešný folklorizmus kriticky?¹⁰

Základnou metaforou Slovenska, ktorá je najlepšie dokumentovaná v ľudových rozprávkach, je „Zakliata krajina a odkliaty hrdina (národ)“. Princípom zakliatia je mlčanie. To mlčanie, do ktorého sme boli národne zakliati vraj 1000 bájných rokov. Osud ľudových rozprávok ako súčasť kultúrnej identity národa je charakteristický pre celý proces uchovávanía a prezentovania kultúry „nášho ľudu“.

Keď slovenskí národovci začali zapisovať rozprávky po dedinách ako rýdzo ľudové produkty nášho tak čistého a nevinného ľudu, spojili to aj so zbieraním piesní ako niečoho, čo nás výlučne etnicky charakterizuje. (Aj preto knihu o reálnom pôvode našich ľudových piesní v stredoeurópskom regióne, ktorú pripravil a vydal Jozef Kresánek

⁹ FOND NA PODPORU UMENIA *Štruktúra podpornej činnosti fondu na podporu umenia na rok 2019*. [online]. Bratislava: 2019. [2019-02-02]. 6. s. Dostupné na: <https://www.fpu.sk/attachments/article/84/STRUKTURA%20podpornej%20cinnosti%202019_30012019DEF.pdf>.

¹⁰ MOČKOVÁ, J. *Vyhovárať sa, že my sme tí dobrí a oni sú tí zlí, nie je riešenie, hovorí Vladimír Beskid. Vracia sa šéfovať do trnavskej galérie*. In *Denník N* [online]. [cit.2019-01-16]. 51 ods. Dostupné na: <<https://dennikn.sk/1352364/vyhovarat-sa-ze-my-sme-ti-dobri-a-oni-su-ti-zli-nie-je-riesenie-hovori-vladimir-beskid-vracia-sa-sefovavt-do-trnavskej-galerie/>>.

začiatkom 50. rokov 20 storočia, okamžite zakázali a tak si muselo druhé vydanie počkať až na rok 1997) Zapísané rozprávky boli plné krutosti, nenávisti, agresie a erotiky, čo sa vôbec nehodilo do romantickej koncepcie slovenského ľudu. Ako zmieňuje vo svojich prácach Jana Piroščáková zo SAV, ktorá sa roky venuje ľudovým rozprávkam, Ján Francisci napríklad zapísal rozprávanie o Popolvárovi, ale zdalo sa mu to trochu málo a tak dodal – Popolvár, najväčší na svete. Zberatelia na seba žiarlili, rozprávky si pred sebou starostlivo utajovali a keď ich nakoniec pozbierala aj Božena Němcová počas svojho pobytu na Slovensku a konečne ich aj vydala v Prahe, kde korektne uviedla, kde a od koho ich má, naši milí romantici sa na ňu veľmi nahnevali a knihu kolektívne odmietli. Obvinili Němcovú, že im ich ukradla! P. Dobšinský a jeho interpretácia rozprávok sa dlhé desaťročia považovala za autenticky ľudovú. A preto nám akákoľvek inak napísaná rozprávka dodnes pripadá čudná, píše Piroščáková. A pritom to naši romantici vytvorili ich podobu, čo najkrajšiu a najreprezentatívnejšiu, štruktúrovanú najmä podľa nemeckých populárnych rozprávok, ktoré poznali. Tie pôvodné „od ľudu“ teda poriadne scenzurovali v dobrej viere, že tak „primitívne“ nekultivované a eroticky podfarbené rozprávky, ktoré boli pôvodne určené dospelým a nie deťom, predsa nemôžu patriť „nášmu morálne čistému ľudu“. Dodávali do nich aj národný aspekt, čo najstarobylejší, aby sme sa mohli vyrovnáť našim susedom. Teda mestskí študovaní páni nám vytvorili dnes naozaj okúzľujúcu ľudovú kultúru prezentovanú rozprávkami a nielen nimi. Nechceme ich za to haniť, ani sa pohoršovať, mali by sme im byť vďační, že venovali svoj intelekt a energiu záchrane dedičstva tvorivo, len by sme si mali byť vedomí vzniku toho, čo dnes prezentujeme ako len ľuďom vytvorenú kultúru. Dôraz kládli aj na romanticko-mravný základ povestí a rozprávání na dedinách a z toho logicky vyplývali mestá ako tie voľnomyšlienkárske, nemorálne, kontaminované cudzími vplyvmi a preto nedostatčne národné. Tento národný romantický mesianizmus nebol v tom období nič, čo by sa vymykalo z európskych trendov, nakoniec, naši národovci boli vzdelaní na európskych univerzitách a jazykovo mimoriadne zdatní a tým oboznámení so všetkým, čo bolo publikované a módne na západ od našich hraníc. Odovzdali nám výsledky svojej práce a my sme si na tom založili tradíciu, ktorú nevieme modernizovať alebo opustiť už vyše 150 rokov.

Čo je to tá tradícia? – pýtal sa už v 30. rokoch kritický mozog Alexander Matuška a treba ho znovu čítať a citovať, aby sme si uvedomili, v akom začarovanom kultúrnom kruhu sa neustále pohybujeme. Tradícia je ... „Čarovný prútik, ktorým sa otvárajú brány najvyššieho pokroku a najväčšieho tmárstva“. „Tradícia, ako sa chápe u nás, je sústavným ohlupovaním, je kladením kvočky na záprdky. Je to ženská, ktorej sa páčite len vtedy, keď máte kopu starootcovských titulov, ženská, ktorá sa vás vždy pýta, čo bol váš otec, a nikdy nie čo ste vy. Naši tradicionalisti - myslím tých, ktorí sú za to platení a prospievajú plným vreckom, a nie tých, ktoré sú takí, akí sú, pretože to majú v krvi - chcú mať Slovensko čisté, t.j. skromné, poctivé, panenské. Prológ zrecitoval k tomu (...) Vajanský, ktorý nedovolil, aby u nás vyšla Madame Bovary (to mi pripomína Koniáša: aj ten zakazoval knihy, pálił ich, vytieral chúlостivé miesta ad maiorem Dei gloriam. Vajanský ako zeman nepotreboval nič páliť, vytierať; jednoducho brnkol šablou a kniha nevyšla. Skrátka a dobre. Koniáš a Vajanský boli, ako vidno, v službe nebeskej administrácie, a to je najhoršie, čo človeka môže stretnúť na tejto nešťastnej zemi; mravne slintať, keď nám za to nikto nič nedá). Títo páni chcú mať Slovensko čisté, lemované oštiepkami a prácou za Boha a národ. A Slovensko - odhliadnuc od jediného skutočného prínosu: od afér - je čisté, také čisté, že je to na vracanie. A odkiaľ je tá čistota? Z vrodenej Slovákovi

vlastnosti, aby sa nemusel nahnúť na druhý breh. Čo je moje, je moje a do cudzieho ma nič! To je hlavný, najvyšší bod slovenského nacionalizmu... totiž k tej hlúpej viere, že sme národom vyvolených. Keby nás tak pozoroval nejaký cudzinec a videl, ako sa robíme pre seba, ako sa izolujeme, iste by si pomyslel, že každý z nás píše najmenej Fausta; a bol by veľmi prekvapený, keby videl že to tak nie je, že z toho vhlbenia sa do seba, z toho noli tangere sme nestvorili nič, len Orla a výšivky“ – napísal už pred 90. rokmi A. Matuška a pokračoval. „Keby sa tradícií všade rozumelo tak ako u nás - bol by to nebeský pohľad. Literatúra, poézia, kultúra by potom boli mlákou, v ktorej sa svorne váľali nie najhorší, ale najlepší z najlepších. Inteligencia nechce mať nič iné, len takúto mláku (ona ju však považuje za plaváreň, kde by si mohla spokojne vymieňať svoje bravčové názory). U nás to robili a robia nielen tzv. inteligenti, ale aj tí, ktorí sú niečo nad to. A husi idú za gunárom. „Aby všetni jedno byl“, jeden za všetkých - všetci za jedného, v jednote je sila a „bude jeden ovčinec a jeden pastýř“.¹¹ Určite si mnohí teraz uvedomili, že by sme to mohli, aj takto šťavnato, napísať aj dnes a aj dnes by sme mali s takto koncipovaným názorom problém u „národovcov“ alebo na ministerstve kultúry.

Máme teda konštatovať, že sme sa za sto rokov nikam neposunuli? Veď aj keď pripravovali ideový koncept prezentácie Slovenska pod titulom „Slovensko, krajina s potenciálom“ na Ministerstve zahraničných vecí SR, museli ako atribúty moderného Slovenska dodávať slová ako „Svojráznosť“ a obkolesiť to zakorenenosťou, zemitosťou, írečistosťou, rýdzosťou, húževnatosťou, emocionálnosťou... inak by projekt nebol schválený. Pri prezentácii Slovenska, v momente keď SR preberala Predsedníctvo Európskej únie, namiesto predstavenia moderného európskeho Slovenska, vystúpila na záver Lúčnica. Čo by, samozrejme, bolo v poriadku, pokiaľ by to bola po oficiálnom programe voľná zábava hostí, aby sa uvoľnili a užili si energiu a radosť, ktorá z každého vystúpenia folklórnych súborov plynie. Ale bolo to prijateľné v oficiálnej časti prezentácie Slovenska?

Mladí hudobníci, zamilovaní do tvorivých zákutí ľudových hudieb, už pred vyše desiatimi rokmi začali svoj osobný zápas o „odvšednenie“ ľudovej kultúry. „Hnutie za autentický folklór sa javí ako jeden z mnohých potenciálnych pokusov, ako sa prepracovať cez tieto napätia“ (napätie medzi ľudovou kultúrou, nakazenou fašizmom a komunistickými praktikami), upozorňuje vo svojej zaujímavej knihe J. G. Feinberg. Súčasní aktivisti i podporovatelia hnutia, s ktorými rozprával a strávil celý rok vo folklórnom súbore Hornád, sa od tohto napätia prirodzene dištancujú. Nechcú sa zaoberať možnou nacionalistickou mobilizáciou folklóru, naopak, snažia sa zdôrazňovať myšlienku politicky nevinného folklóru, alebo neoprávnene uneseného folklóru. „Prezentujeme „autentickú“ ľudovú kultúru modernému publiku, ktoré už väčšinou žije v mestách, alebo tam chodí do práce a za zábavou. Teda stratilo už spätosť s autentickým folklórom, respektíve s tým, čo existovalo ešte pred riadenou profesionalizáciou ľudovej kultúry (folklorizmom). Nejde teda o pokračovanie pravého folklóru. Vlastne dnes už nevieme, ako a v akých časových obdobiach skutočne vyzeral, ale ide o zjemnenie rozdielov medzi vysoko štylizovaným predstavením na javisku a snahou vtiahnúť mestských a mestsky žijúcich obyvateľov Slovenska do radosť a slobodného pohybu a spievania“.¹²

¹¹ MATUŠKA, A. *Dielo II.*. Bratislava: Tatran, 2010. 26 – 27 s. ISBN: 978-80222-0593-1.

¹² FEINBERG, J. G. *Vrátiť folklór ľuďom*. Bratislava: AKAMedia s.r.o., 2018. 31-32 s., ISBN: 978-80972-7691-1.

Chceme sa stále vracieť k lyrizmu, ako o tom písal M. Kundera, „Lyrický postoj k svetu ako nadšenie z krásnej budúcnosti pred ošklivosťou súčasnosti, schopnosť zabudnúť v lyrickom opojení na problémy. Musí existovať rozpor medzi neautentickým moderným životom a iným, autentickjším, ku ktorému folklorizmus predstavuje prepojenie. Dostávame sa tak do kultúrneho konfliktu, ktorý má alebo bude mať politický i sociálny rozmer“. Dnes sa ocitáme v tomto kultúrnom konflikte, ktorý už nadobudol na Slovensku politický rozmer, ktorý sa manifestuje v programe Slovenskej národnej strany, čiastočne aj v KDĽ a v podobne sa profilujúcimi zoskupeniami, ktoré sabotujú a odmietajú niektoré prejavy modernej kultúry a zakazujú, alebo sa o to aspoň pokúšajú, niektoré výstavy a chcú zakazovať niektoré knihy. Nakoľko si uvedomujeme vznik a utrvalenie týchto minimálne dvoch „kultúrno-civilizačných okruhov“ (termín R. Chmela), je otázne, ale pri vytváraní projektov kultúrnej politiky by sme si ich mali byť minimálne vedomí a pokúsiť sa – ak je to vôbec možné – otupiť konflikt, ktorý z nich automaticky plynie. Ako upozorňuje historik R. Holec, ide o paralelne aktívne kultúrne režimy, ktoré sú bez akéhokoľvek kontaktu medzi sebou. Zvýšenie dôrazu našej kultúrnej politiky len na folklorizmus znamená, a je dobré si to uvedomiť, „že je postavený proti mestskému spôsobu komunikácie, citového prežívania“. Zjednodušene by sme mohli napísať, že ide „o nostalgiu po istotách jednoduchého pred-moderného života“, ako si ho my dnes romanticky predstavujeme a snívame o ňom. Aby sme sa vrátili o 90 rokov späť k Matuškovi, nedarí sa spojiť pobyt v mestskom bare s whisky v ruke a zároveň na dedinskom dvore tlačiť holými nohami kapustu do suda, čo je síce úžasná romantika, ale „nedá sa spojiť s novým, kultúrnym pohľadom na život, pretože na to už treba trochu námahy, a vtipu, a toho je tu málo“. A v koncipovaní súčasnej kultúrnej politiky by sme sa o to ani nemali usilovať. Kedy však uсадne na miesto ministerské človek, ktorý si to uvedomí, o tom sa môžeme iba dohadovať.

Komunistická ideológia a jej kultúrna politika sa snažili prepojiť mestá a dediny. Spriemyselňovali sa aj vidiecke časti krajiny, roľníci sa stávali robotníkmi, propaganda zdôrazňovala význam spolupráce robotníkov a roľníkov (keď roľníkov zbavili súkromného vlastníctva pôdy a urobili z nich robotníkov „nie na svojom“, ale v družstvách) a potláčal sa význam mestskej inteligencie. Ak už o nej písali, tak len ako o „pracujúcej inteligencii“. Tento zvláštny pojem sa prenáša aj do dnešných dní, do snahy niektorých politických hnutí prinútiť akademických pracovníkov dokazovať, že keď nesedia za stolmi v kanceláriách, tak pracujú, aj keď len čítajú knihy. Cyklicky sa opakuje aj útok na humanistické vedecké odbory, učiteľov, umelcov a kultúrnych pracovníkov, ktorí by mali stále dokazovať, že svojou prácou prispievajú aj k hospodárskemu rozvoju štátu a že majú rozhodujúci podiel na tvorivej atmosfére krajiny bez toho, aby sa oháňali lopatou. Akoby sme sa stále nezabavili základov sovietskej Ždanovovej kultúrnej politiky po II. svetovej vojne a jej následkov. Ždanov, hlavný ideológ sovietskej kultúrnej politiky v období stalinizmu, si vytýčil ako prioritu odstránenie prejavov mestského umenia z kultúrneho života - vážnej hudby, abstraktného umenia, všetkých prejavov umeleckej avantgardy, ktorá vznikla podľa neho len pod vplyvom americkej, teda západnej kultúry. Aj v mestskom prostredí sa mala posilňovať len tradícia ľudového umenia ako jediného autentického kultúrneho vyžitia nového sovietskeho človeka, umenia, ktorému sovietsky človek rozumie. V Československu ju v 50. rokoch presadzoval minister kultúry Z. Nejedlý, bývalý sociálny demokrat, ktorý zradil svojich druhov a stal sa dodnes symbolom

ničenia tvorivej kultúrnej atmosféry demokratického Československa. Zakazoval napríklad Dvořáka na úkor Smetanu, ktorého predstavoval ako zrozumiteľného „ľudového“ umelca. Bol zodpovedný za prenasledovanie umelcov a ich vylúčovanie z kultúrneho života. Nejedlého ilúzia spočívala v snahe prehlásiť folklór za vysoké umenie a tak prekonať rozdiel medzi nízkou (čítaj ľudovou) a mestskou kultúrou. Netreba snáď zdôrazňovať, že odstraňovanie skutkov jeho účinkovania na kultúrnej scéne trvalo mnohonásobne dlhšie, ako bol sám v kresle ministra.

Analýzam zmien v posune tradičnej relácie medzi dedinami a mestami sa venoval už pre 30. rokmi aj slovenský historik L. Lipták. „Vymedzenie hraníc Slovenska a jeho „poslovenčovanie“ vytvorilo po prvýkrát aj jeho vlastný priestor s problémami integrácie, vzťahov centra a „vidieka“, osvojenia a plošného rozšírenia dovtedy iba pre malú časť spoločnosti bežných národných symbolov, identifikačných rituálov a mýtov“, napísal vo svojej knihe *Nepre(tr)žité dejiny*. Posun v tradičnej relácii mesto a dedina považoval za jeden z najdôležitejších faktorov premeny Slovenska po I. svetovej vojne. „Aj keď sa napríklad medzivojnová literatúra a kultúrna tvorba vôbec orientovali prevažne na dedinu a v politike sa pestoval kult „sedliaka“ a neskazeného dedinského života, zdá sa, že pri zmenách v každodennom živote išlo o jednosmernú ulicu: z mesta na dedinu. Ich vzájomné väzby, osobné i mentálne, hospodárska závislosť boli silné a obojstranné, ale iniciátorom zmien, aj sprostredkovateľom impulzov zo sveta bolo mesto“. Lipták dokazuje, že „veľkú modernizačnú úlohu plnili obyvatelia dediny, ktorí sa usilovali o mestský spôsob života, aspoň v miere, aká bola mimo mesta realizovateľná. Boli to najmä učitelia, kňazi, notári, poštári, čelníci, obchodníci, železničiar, ale už aj mnohí roľníci. Ich príklad bol impulzom a sprostredkovateľom moderných, v dobovej terminológii „panských“ prejavov nielen v obliekaní, ale aj v bývaní, hygiene, v stravovaní, pri trávení voľného času. Rýchlosť zmien svedčí nielen o tom, že bolo čo odporovávať, ale aj o tom, že tu bolo očividne silná vôľa v medziach možnosti napodobňovať“.¹³

Dnešnú túžbu po oživení a hľadaní autentickej ľudovej kultúry „musíme vnímať ako súčasť obnovenej diskusie o identite v Európe a kritike hodnotového univerzalizmu, humanizmu a multikulturalizmu“, upozorňuje Feinberg.¹⁴ Ale hľadanie autentickej výlučne len v ľudových prejavoch slovenskej kultúry môže byť a určite je aj prejavom pocitu neistoty, starých komplexov, ktorú pociťujú mnohé Slovenky a Slováci, ktorí sa častejšie ocitajú v otvorenom európskom prostredí. Priali by si, aby prezentácia našich kultúrnych výtvorov bola konkurencieschopná aspoň tak, ako to vidia u našich susedov Čechov alebo Poliakov. Ale ako dlho sa budeme ešte kultúrne chýliť do náručia 19. storočia a zároveň byť sebavedomými predstaviteľmi v Európskej rade? Nepovažujeme za efektívny spôsob, ako sa dostať z pocitov menejcennosti a provinčnosti ignorovaním modernej mestskej kultúry na Slovensku. Na čom teda založiť slovenské kultúrne vlastenectvo? Ako sa postavíme voči novo sa obrodzujúcemu národnému konzervativizmu, ktorý prestáva kritizovať devastujúcu komunistickú minulosť a preorientováva sa na zabrzdenie vplyvu moderných kultúrnych trendov zo sveta? To sú otázky, ktorými by sa mala dnešná kultúrna

¹³ LIPTÁK, L. *Nepre(tr)žité dejiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Q 111, 2008. 78, 84 s. ISBN: 978-808909-242-0.

¹⁴ FEINBERG, J. G. *Vrátiť folklór ľuďom*. Bratislava: AKAMedia s.r.o., 2018. 39 s. ISBN: 97-880972-7691-1.

politika vážne zaoberať. Lebo cesta, ktorou sme už nejdenný ráz prešli a poriadne sa popálili, predstava, že ľud a s ním „jeho“ ľudová kultúra má byť konzervovaná a chránená pred modernými príbehmi, ktoré k nám prichádzajú dnes cez otvorené hranice, na ktorých by sa znovu mali stavať ostatné ploty, to všetko môže viesť k opätovnému zneužitiu folklóru a stať sa súčasťou konzervatívnej ideológie, ktorá bude vydávaná za jediné „pravú“, národnú.

„Musíte proto nalézt nový způsob, jak si vybudovat důveru v geograficky rozsáhlé oblasti, navíc mezi lidmi, kteří mají různé názory a pocházejí z různých prostředí. V tom může pomoci i kultura. ...potřebujete, aby to byla taková piraña, nevelká, ale dravá ryba. ...vyplatí se více podporovat kvalitní kulturu a kulturní avantgardu, než jak to dosud děláte“.¹⁵

Očarenie „prostých“ ľudí z vidieka životom mešťanov nebolo jednosmerným civilizačno - modernizačným procesom slovenskej spoločnosti. Zároveň boli v romantizme mešťania (v prípade Slovenska to boli po roku 1918 najmä české kultúrne osobnosti) očarení, ba priam fascinovaní kultúrou horalov, od ktorých boli oddelení vzdelaním a spoločenským statusom. Najvýraznejšie to možno dokumentovať na sever od našich dnešných hraníc. Krakovská spoločnosť pod vplyvom romantizujúcich myšlienok „objavila“ zrazu ľudí, góralov, v Tatrách a so zmesou zvedavosti a štítienia sa ich spôsobu bývania a obliekania zistili, že majú aj nejakú primitívnu kultúru, jazyk a ľudové výrobky. Prepukla priam „chľopomania“. Koľko nepochopenia musel prekonať krakovský intelektuál a básnik Lucjan Rydel, keď si z hôr doviezol do mesta goralskú nevestu. Mešťania sa chodili na ňu, oblečenú v kroji, pozerat ako na cudzokrajné zviera v ZOO. A goralská svadba, ktorú zažil Krakov prvýkrát, bola pre mešťanov tak fascinujúca, že sa stala predobrazom jednej z najdôležitejších poľských divadelných drám, S. Wyspiańskiego Svadby, ktorá sa inscenuje dodnes. A Wyspiański si nakoniec tiež zbral za ženu neurodzenú goralku. Prekvapenie z existencie ľudového umenia nebolo u slovenských intelektuálov také veľké ako na poľskej strane, pretože naši národovci nežili oddelení od dedinčanov, hoci nepreberali ich spôsob života alebo oblečenia, ale romantické snenie o bazálnej tvorivosti prostého ľudu ich opantalo tiež.

Mestská kultúra v minulosti, moderná kultúra na Slovensku dnes a čo s ňou?

Krátky úvod do histórie miest na dnešnom slovenskom území považujeme za mimoriadne dôležitý preto, aby sme si hneď na začiatku uvedomili, na čo sme programovo zabudli, čo nám vo vzdelávacom procese zamáčali a prečo sa dnes považujeme za národ, pochádzajúci výlučne z dedinských rodín a prečo nás dodnes nútia byť hrdí na plebejský, ne-historický pôvod. Prečo sme v učebniciach dejepisu vytlačali slovenský živel do valalov a tým vyprázdňovali z našich národných príbehov mestá, ktoré sme ponechali len príšielcom a cudzincom? Dejinný exkurz nám zároveň pomôže pochopiť, čo sa to vlastne stalo v 20. storočí s našimi mestami a prečo sme sa pričínili k tomu, že sme stratili veľkú časť urbánneho, architektonického, ľudského a všeobecne kultúrneho významu miest. Výsledok je dodnes tragický, ako konštatuje Národná správa o kultúrnej politike 1:3:4. Stále sme sa nevymanili zo zdecimovanej prirodzenej sociálnej štruktúry spoločnosti, z nekvality kultúrneho,

¹⁵ LUCAS, E. *Potřebujete, aby vaše kultura byl jak piraña*. In *Lidové noviny*. [online]. [cit.2018-11-12]. 24-25 s. Dostupné na: <<https://www.pressreader.com/czech-republic/lidove-noviny/20190112>>.

spoločenského a politického života, nevyhovujúceho územno-správneho členenia a organizácie hospodárskych činností bez ohľadu na miestny a regionálny potenciál a charakter prostredia. Zdevastovali sme pôvodnú i kultúrnu krajinu, formu osídlenia, architektonickú objektovú skladbu sme nahradili monofunkčnou uniformovanou priemyselnou bytovou výstavbou v protiklade k pôvodnej, postupne likvidovanej štruktúre historických jadier miest a zničili sme prirodzené kultúrne, historické i ekologické, a aj etické vedomie obyvateľov.

Čo sme to urobili s mestami? „Urbicyd“! Zničili sme si svoje mestá.

Už v 8. storočí vznikajú na našom území politické, vojenské a kultúrne centrá, ktoré začínajú hrať v nasledujúcich obdobiach dôležitú úlohu. Napríklad zárodok rano-feudálneho kmeňového kniežatstva so strediskom v Nitre. Od začiatku 11. storočia sa naše územie postupne začleňuje do Uhorského kráľovstva. Aj keď priestor dnešného Slovenska v jeho rámci netvoril osobitný územný a politický celok, ako sme toho svedkami v prípade Chorvátska, predsa bol ekonomicky i etnicky odlišnou, vyspelou časťou Uhorska. V 13. storočí sa začínajú profilovať mestské celky a vidiek. Svedkami tohto procesu sú dochované listiny, potvrdzujúce mestské privilégia a vznik kráľovských miest, budovaných na kráľovskej pôde. Žiadne mesto však nezískalo mestské práva a výsady jedinou privilegálnou listinou. Aj hostom sa mestské výsady spravidla neudelovali hneď po ich príchode, ale až s viacročným odstupom. Udelené výsady sa pritom vzťahovali nielen na cudzích kolonistov, ale zväčša aj na domáce pôvodné obyvateľstvo alebo aspoň na jeho časť. Najstaršie mestské privilégia získali napríklad: Trnava (1238), Starý Tekov (1240), Zvolen a Krupina ešte pred tatárskym vpádom (čiže pred 1241), Spišské Vlachy (1243), Košice (pred 1248), Nitra (1248), Banská Štiavnica (pred 1255), Banská Bystrica (1255), Nemecká Lupča (1263), Komárno (1265), Kežmarok (1269), Gelnica (pred 1270), Bratislava (1291), Prešov spoločne s Veľkým Šarišom a Sabinovom (1299), spišskí Sasi dostali kolektívne privilégium už v roku 1271. Proces premeny obcí na mestá sa dynamizoval najmä v oblastiach s bohatými rudnými ložiskami a na križovatkách medzinárodných obchodných ciest alebo v podhradiach. Priaznivé podmienky premeny obce na mestskú formu sa utvárali aj v poľnohospodárskych oblastiach v najvýhodnejšie situovanej obci, ktorá bola prirodzeným strediskom úrodného kraja a často aj správnym centrom hradného panstva s dobrými predpokladmi pre trh. Poloha a príroda teda do značnej miery určila základný charakter troch typov miest na Slovensku: bankských, obchodných (resp. remeselnícko-obchodných) a stredísk poľnohospodárskej výroby. Všetky stredoveké mestá v Uhorsku sa riadili buď magdeburským (či inak severonemeckým) alebo norimberským (juhonemeckým či švábskym) mestským právom, resp. ich aplikovanými verziami. Je však nepochybné, že v čase príchodu prisťahovalcov – v dobových prameňoch označovaných hospes čiže hostia – tu už jestvovali sídla, kde bol hospodársky život na vyššej úrovni ako na dedinách, a že hospodársko-spoločenské pomery boli všeobecne na vysokej úrovni.

14. a 15. storočie bolo pre Uhorské kráľovstvo obdobím nebyvalého rozkvetu a stalo sa najmocnejším štátom strednej Európy a zároveň jedným z najbohatších štátov sveta. Mestotvorný proces na území Slovenska zosilnel natoľko, že k už zhruba 30 mestám s udelenými výsadami pribudlo ďalších okolo 60 lokalít, takže koncom 14. storočia možno hovoriť o približne 100 výsadných mestách či mestečkách v právnom zmysle. Mnohé z nich sa však z hospodárskeho hľadiska len nevelmi odlišovali od dedín.

„V 14. storočí žilo na území Slovenska asi pol milióna ľudí, v 17. storočí už asi milión. V tomto časovom úseku sa odohrali aj dôležité etnické a sociálne zmeny. Riedko obývané horské oblasti osídľovali valasi (pastieri) – Rumuni, Rusíni, Poliáci. Z juhu Uhorska utekali pred Turkami na Slovensko Maďari, najmä šľachta. Preto ešte na začiatku 18. storočia žila väčšia polovica uhorskej šľachty práve tu. V západnej časti sa usadili Chorváti, nemeckí novokrstenci – habáni, rozptýlene Židia i českí protestantskí exulanti. Po krajine kočovali nepočetní Cigáni – Rómovia. Zároveň sa výrazne posilňovala slovenská národnosť. Popri latinčine, oficiálnemu jazyku kráľovstva, sa používal aj domáci jazyk – slovenské nárečia alebo kralická čeština v slovakizovanej podobe. V mestách sa hlásili Slováci o rovnoprávne postavenie s Nemcami (v Žiline už roku 1381) a mnohé z nich sa úplne alebo výrazne poslovenčili. Formovanie miest na Slovensku a v celom Uhorsku bolo súčasťou procesu, ktorý prebiehal v tom čase v celej Európe. Mestá na Slovensku však od samého začiatku predstavovali celkom osobitný typ mestského spoločenstva, ktorý nebol napodobením cudzích vzorov. Významnú úlohu v tomto vývoji zohral multietnicizmus, ktorý pozitívne obohatil charakter miest o pestrú škálu kultúrnych a zvykových hodnôt. Mestá boli – obrazne povedané – okrajovými tepnami a súčasne tykadlami západnej kresťanskej civilizácie, vďaka ktorým aj v stredovýchodnej Európe naplno pulzoval duch spoločenského progresu.“¹⁶ Postupne dostali aj miesto v Uhorskom sneme v dolnej komore, keď sa snem rozdelil na hornú a dolnú a mestá sa delili na civitas a oppidá. Privilégiá potvrdzovali aj veľkú časť slobodného rozhodovania, ako bola voľba richtára a mestskej rady, teda prvého mestského zastupiteľstva. Tvorili ho slobodní občania mesta.

Pomery v mestách v 16. storočí skomplikovala nová náboženská situácia. Medzi Slovákmi a Nemcami sa rozšírila reformácia kresťanstva lutheránskeho smeru (medzi Maďarmi predovšetkým kalvinizmus). Spočiatku náboženský dualizmus nevyvolával veľké spory. Keď však začali Habsburgovci a katolícka cirkev v 17. storočí presadzovať rekatolizáciu, celé Uhorsko sa zmenilo na arénu náboženských a stavovských bojov, ktoré ovplyvnili na storočie najmä hospodársku situáciu v krajine. Náboženské súperenie však nepriamo napomohlo rastu úrovne kultúry a vzdelania. Centrom rekatolizácie a vzorovým barokovým mestom sa stala Trnava, kde vznikla v roku 1635 jezuitská univerzita. Podobná univerzita pôsobila i v Košiciach. Budovali sa katolícke a evanjelické gymnáziá (lycéá) a mestské školy. Kvalitou vynikalo najmä evanjelické kolégium v Prešove. V Banskej Štiavnici vznikla prvá vysoká banská škola na svete (1763). Rozšírilo sa používanie domáceho jazyka vo vyučovaní, v úradovaní na panstvách, v cechoch, v literárnej tvorbe. Postupne v jednotlivých mestách došlo k dohode o zastúpení predstaviteľov jednotlivých národností podľa dohodnutých národnostných kľúčov. Medzi vzdelancami stúpala záujem o poznanie minulosti Slovákov.

Panovnícky dvor v rámci reforiem, týkajúcich sa priznaných práv, zrušil dohody o zastúpení predstaviteľov jednotlivých národností podľa národnostných kľúčov. Ale vo väčšine slovenských miest bola slovenčina úradnou rečou popri latinčine, nemčine a maďarčine a jej znalosť bola vysoko vážená (dokonca i v maďarskom Komárne), keďže tieto štyri jazyky sa považovali v tom čase za kultúrne jazyky Uhorska. Počas

¹⁶ PROFIL SLOVENSKEJ KULTÚRY *Uhorské kráľovstvo*. In: *profil.kultury.sk*. [online]. [cit.2019-01-28]. 11-12 ods. Dostupné na: <<http://profil.kultury.sk/sk/uhorske-kra%C4%BEovstvo/>>.

18. storočia Slováci vo väčšine miest, najmä vďaka prisťahovalectvu, získali majoritu. Proces zbvavovania miest ich práv spôsobil, že na začiatku 19. storočia zostali na slovenskom území len štyri slobodné kráľovské mestá – Banská Štiavnica, Košice, Komárno a Bratislava (Pressburg). Mestský charakter malo v roku 1876 110 sídiel. Tie, cez ktoré prechádzala železnica, sa stali centrami priemyselnej výroby, obchodu, politického a kultúrneho života. Tie, ktoré železnicu ako niečo smradľavé a príliš moderné odmietli, sa začali meniť na mestečká dedinského charakteru – ako príklad možno uviesť kultúrne centrum Modra, ktoré zostáva malým skanzenom so sochou Štúra oproti búrlivo sa rozvíjajúcemu Pezinku. Tento príklad krátkozrakého, konzervativizmom ochrany národných a kresťanských a všelijakých iných hodnôt ospravedlňujúci postoj, sa bude o pár rokov opakovať v prípade Turčianskeho Martina, slovenského kultúrneho centra, ktoré sa zmenilo zabrzdzením kultúrneho vplyvu moderného umenia a kultúry na nedôležité mestečko napriek tomu, že v ňom sídlia niektoré národné kultúrne inštitúcie, ktoré však trpia provinčnou mentalitou.

Napriek mýtom o tisícročnom útlaku Slovákov v Uhorskom kráľovstve „Vážnejšie národnostné spory medzi Slovákami a Maďarmi začali až na konci 18. storočia, vyostrili sa okolo revolúcie v rokoch 1848-1849 a hlavne v období dualizmu po roku 1867“... o útlaku nemaďarských národností v Uhorsku sa dá hovoriť až v tomto období.¹⁷ Hlavný tlak maďarizácie nielen obmedzil možnosť Slovákov vzdelávať sa vo svojom jazyku, ale začal pomaly ale isto eliminovať multikultúrne prostredie miest a výrazne zhoršil pravidlá spoluzititia občanov. Obdobie bezprostredne po prvej svetovej vojne bolo búrlivé a rozpad Uhorského kráľovstva pripravil slovenskú časť o mestské kultúrne dedičstvo a to tak materiálne ako nemateriálne. Dá sa konštatovať, že sme sa dodnes z toho nespamätali a to aj preto, lebo sme desiatky rokov o tom nehovorili a aj dnes sa len bezmocne prizráame. Akoby sme sa zmierili s tým, že musíme chodiť do maďarských múzeí, galérií a archívov, aby sme mohli bádať deje miest, kláštorov a vedeckých ustanovizní na našom území. Už len prelistovanie práce Štefana Šutaja „Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom“ priblíži neuveriteľné prekážky a nedôslednosti, priam naivné predstavy slovenskej strany pri vyjednávaní ako v Paríži, tak vlastne podnes. Spory o spoločné kultúrne dedičstvo je nekončiaci príbeh, v ktorom treba konštatovať, že hoci maďarská strana bola aj po prvej svetovej vojne a aj po druhej medzi porazenými, čo sa týka privlastnenia si mestského kultúrneho dedičstva, ktoré vzniklo na slovenskom území a autormi boli Slováci, je víťazom a slovenská strana absolútnym porazeným. V maďarských kultúrnych ustanovizniach zostalo kultúrne dedičstvo 16.- 17. storočia, ktoré bolo vyvezené pri príležitosti miliónálnych osláv koncom 19. storočia do Budína. Pokračovalo to nesplnenými záväzkami Trianonskej mierovej zmluvy podľa článkov 175 – 177. Maďarsko získalo slovaciká aj z Viedne, ich zoznam bol urobený už v rokoch 1918 – 20. So smútkom čítame, že laxnosť a neuveriteľné osobné spory boli príčinou nefunkčnosti slovenského zboru pre reštitúciu a najmä konštatovanie, že očakávania slovenských zástupcov na mierových rokovaní boli nereálne a vlastne nespĺniteľné. „To, čo československá delegácia považovala za úspech, sa ukázalo ako totálny nedostatok“. „Prehratá zmluva

¹⁷ MORVAY, P. *Maďari Slovákov tisíc rokov neutláčali, vážnejšie národnostné spory sa začali až na konci 18. storočia*. In *Denník N*. [online]. [cit. 2019-01-28]. 7 ods. Dostupné na: <<https://dennikn.sk/979587/podcast-madari-slovakov-tisic-rokov-neutlacali-vaznejšie-narodnostne-spory-sa-zacali-az-na-konci-18-storocia/>>.

s Maďarskom“ – píše Š. Šutaj vo svojej vyčerpávajúcej práci. Treba ešte dodať, že politicky boli za to zodpovední aj takí intelektuáli ako Vladimír Clementis a povereník pre školstvo a osvetu Ladislav Novomeský. Medzitým prišlo v roku 1948 k zmene režimu v Československu a dohody sa začali vyjednávať na základe „ignorovania buržoáznej minulosti“ a tak sa síce občas rokovalo, ale s nulovým variantom. V decembri 1949 sme súhlasili už len s tým, aby sme si mohli robiť kópie textov a mali možnosť študovať materiály v maďarských inštitúciách. Novomeský o dva roky skončil vo väzení a Clementis na popravisku. Konečnú kultúrnu dohodu medzi ČSR a MR už podpisoval v roku 1951 Viliam Široký, jeden z tých, ktorý zostanú v pamäti nielen ako ničitelia kultúrneho života Československa v mene zvrátenej ideológie, okorenenej stalinskou nenávisťou voči kultúrnym elitám, ale aj ako človek, ktorý svojím konečným podpisom súhlasil s ukradnutím mestskej histórie Slovenska.¹⁸ A tak sa nemáme čo čudovať, že odvtedy sa už opájame len dedinskou kultúrou a pri otázke „a čo mestská?“ nemáme na čo nadväzovať. Nanajvýš môžeme poprosiť susedov, aby sme si niečo mohli skopírovať u nich. Podľa informácií z prostredia diplomatov sa už ani nepokúšame niečo presadiť, naopak, neustále čelíme snahám maďarskej strany o presadenie kultúrnej autonómie južnej časti Slovenska, za ktorou sa nepochybne skrýva snaha o teritoriálnu zmenu.

Vznik Československej republiky a jeho kultúrny význam a ako sa vznešene hovorí – záchrana národa slovenského - je dostatočne známy. Už nešlo len o holý národný život, ale bolo sa treba postarať aj o kvalitu tohto života. Smrť autora prvej sociologickej štúdie o kultúre, Jána Lajčiaka 28. októbra 1918, je akoby posledným výkrikom nielen predošlého útlaku, ale aj našej vlastnej bigotnosti a jánošičenia a odporu podpriemerných voči nadpriemerným osobnostiam, akou bol Lajčiak. Dodnes by sme mohli uviesť stovky osobností slovenskej kultúry, ktoré podpriemerní Slováci vyhnali, zastrášili a neuznávali. A to všetko obvykle s rukou na srdci a pri speve slovenských „sprostonárodných“ piesní, pretože nič iné z kultúry nepoznali. Darmo A. Matuška v roku 1946 upozorňoval na nebezpečenstvo pokračovania drotárskej kultúrnej politiky: „Slovenská duchovná tvorba mala vo svojich výsostných predstaviteľoch charakter vyslovovania lepších túžob slovenskej duše. Zdá sa, že sa konečne bude musieť pustiť za pasy s tým horším. To horšie sa volá malosť a malovernosť, malosť aj vtedy a práve vtedy, keď si niektorí naši milí rodáci stále predstavujú, že sme niečo extra, že si môžeme svoj život usporiadať „svojrázne po slovensky“ a bez ohľadu na isté pozoruhodné skutočnosti okolo nás. Objektívna situácia je taká, že musíme ísť so svetom, subjektívne však taká, že si niektorí myslia, že vystačíme s tradičným drotárčením: drotárčením v myslení, v básnení, v kultúrnej tvorbe vôbec, drotárčením - a to najmä - v usporiadaní ľudského života“.¹⁹ K tomu dodáva o niekoľko desaťročí E. Lipták dôležité upozornenie – „Sú to aj prvky systematického budovania mostov, aj zákopov. Je tu trpezlivé budovanie demokratickej infraštruktúry, aj politické sektárstvo. Pozoruhodný pritom je jav, možno zaujímavý aj pre širší stredo európsky priestor a neskorší vývoj, že slovenské mestá nemali v medzivojnovom období nijakú naozaj mestskú politickú stranu. Dominovali agrárna a ľudová strana, teda strany dedinské, roľnícke, pre ktoré mesto, mestský človek mali funkciu iba akéhosi servisu, doplnku

¹⁸ ŠUTAJ, Š. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: UNIVERSUM-EU, 2014. 288-290 s. ISBN: 978-80890-4685-0.

¹⁹ MATUŠKA, A. *Dielo II.* Bratislava: Tatran, 2010. 266 s. ISBN: 978-80222-0593-1.

pre dedinský kozmos. Niekoľko pokusov Národnej demokracie, živnostenskej strany o preniknutie do miest a snahy o zakladanie lokálnych „občianskych“ či „meštianskych strán“ boli neúspešné. Sociálna demokracia oslovovala iba časť mestského voľičského spektra a komunisti boli najsilnejšie zakotvení na veľkostatkoch. Dokonca aj jediná ucelenejšia slovenská geopolitická koncepcia tých čias - Hodžova stredná Európa - má programovo agrárny charakter.“²⁰

V diskusií o všetkých aspektoch potlačania existencie mestskej kultúry a o autentickite ľudovej kultúry nesmieme zabudnúť na úlohu českých umelcov, ktorí po vzniku Československa prišli aj do slovenských hôr a okúzení hľadeli na pre nich bizarné prejavy ľudovej kultúry. To v Čechách nemali a Slovákco, tak blízke Slovensku, ešte prehliadali. Kreslili oravských oráčov v krpcoch a dievky v nedeľných krojoch pred kosťom. Fotografovali krásne nevesty s partami na hlavách a detské hry na lúke. A keď sa im nepáčilo, že by snáď boli miestni nedostatočne oblečení, vybliekali ich do najkrajšieho, naaranžovali – ako dievčatko z Malužinej – a odovzdali nám ich pohľad na nás, horalov. Filmom Zem spieva prenikli do nášho chápania národnej kultúry, ktoré nás aj po rozdelení Československa veľmi ovplyvňuje. Dodnes sa nám môže oprávnene zdať, že našu vlastnú dedinskú kultúru vnímame práve ich očami. Nemôžeme ich za to kritizovať. Podporovali rozvoj vzdelanosti po 50. rokoch intelektuálneho úpadku v období maďarizácie, založili nám Slovenské národné divadlo – činohru i operu a hrali v ňom. Martin Frič založil slovenský film a natočil nám Jánošíka ako dvojmetrového chlapa, slovenského Robina Hooda a pokračoval v mýtizovaní zbojníka ako špeciálneho archetypu Slováka. Dodnes ho máme v pseudoromantickej podobe, ktorá má pravzor v talianskom Rinaldovi Rinaldinim a v populárnej literatúre romantizmu. Zároveň ho máme aj v pseudoheroickej podobe ako pomstiteľa ovládajúceho čary, ktorý má nadprirodzenú moc, je krásny, inteligentný a šľachticné mu ležia pri nohách. A nakoniec ho máme aj v jeho pseudoľudovej podobe, ako o tom píše poľská slovakistka Joanna Goszczyńska v knihe „Mit Janosika v folklorze i literaturze slowackiej XIX wieku“.²¹ A taký zostáva dodnes v našich srdciach a kultúrnej politike. Okrem toho nám Česi tiež zozbierali Košickú modernu, ktorou sa dnes chválime a zmodernizovali slovenskú gramatiku. Doniesli k nám aj svoju víziu modernej kultúrnej politiky v demokratických pomeroch a zrejme aj preto sme ich v roku 1939 bez milosti vyhnali zo zeme s výkrikom „Česi peši do Prahy“, aby sme si založili tradíciu výlučne našej kultúrnej politiky, založenej na myšlienkach národného socializmu, kultúrneho mesianizmu a nacionálneho komunizmu, ktoré na nás vystrkujú rožky dodnes.

„Je to skvelý, je to oslobodzujúci pocit vedieť, že sa nám už nebude môcť len tak bez ďalšieho upierať nos medzi očami, že nebudeme musieť mrhať energiou v zápase o veci, ktoré sa inde vždy rozumeli samy od seba, že budeme môcť túto energiu venovať iným veciam, tým totiž, ktorými nejaký národ až metafyzicky ospravedlňuje oprávnenosť svojho bytia, napísal v roku 1968 A. Matuška, „aby sme si po roku 1938 presadili kultúrnu politiku založenú na vypätom nacionalizme a totalitných myšlienkach“.²²

²⁰ LIPTÁK, L. *Nepre(tr)žité dejiny*. Bratislava:Vydavateľstvo Q 111, 2008. 73 s. ISBN: 978-80-890-9242-0.

²¹ GOSZCZYŃSKA J. *Mit Janosika v folklorze i literaturze slowackiej XIX wieku*: Warszawa. Uniwersytet Warszawski, Instytut Filologii Słowiańskiej, 2001. (vlastný preklad).231-266 s. ISBN: 83-915-3640-8.

²² MATUŠKA, A. *Dielo II.*. Bratislava: Tatran, 2010. 333 s. ISBN: 978-80222-0593-1.

Slovenské mestá si v prvej polovici 20. storočia ešte uchovali v mnohých aspektoch pestré nacionálne a konfesijné zloženie, ktoré bolo doplnené o českú inteligenciu a legionárov. Štruktúra miest sa skladala z troch základných národností - Slovákov, Maďarov a Nemcov, k tomu Židov, Čechov a Rómov a zmesou troch konfesíí - katolíkov, protestantov a židov. Na východe Slovenska grékokatolíkov. Mestá žili v symbióze s čiastočne ešte predkapitalistickým dedinským okolím. Plnili sa prisťahovalcami z dedín, ktorí hľadali a vďačne prijímali podobu mestskej kultúry, odkladali dedinské oblečenie, ktoré už vtedy bolo zmesou mestských a krojových súčastí a snažili sa prispôbiť životnému štýlu mesta. Chodili do kina, púšťali si gramofónové platne, počúvali cigánske hudby v kaviarni. Boli bavení. Tento zaujímavý fenomén, ktorý postihol jednu generáciu, našiel aj odraz v mnohých literárnych a divadelných dielach slovenských autorov, stačí pripomenúť Stodolu alebo Zechentera Laskomerského, či Boženu Slančíkovú – Timravu. Jej kritický neobdivný pohľad na romantizujúce spoločenské vzťahy na dedine nemohla vtedajšia martin-ská societa prežrieť a vyhnala Boženku, najväčší literárny talent, pre istotu z kultúrneho centra. Ona i ďalšie Živeniarky vydávali svoje knihy našťastie aj v pražskom nakladateľstve L. Mazáča, veľkého promotéra slovenskej literatúry.

Záhuba multikulturality miest považovaná za víťazstvo

„Po roku 1945 emigrovala časť proľudáckych intelektuálov a politikov. Nemci boli vysídlení a nemčina ako kultúrny fenomén sa nadobro stratila. Maďari boli do roku 1948 diskriminovaní a stali sa menšinou v mestách, tisícky občanov Slovenska boli odvlečení do Sovietskeho zväzu. Československo sa aj kultúrne stalo absolútne závislým od Sovietskeho zväzu a predstáv ich ideológov. Ruština začala byť povinná a panslavistické myšlienky romantizmu nadobudli obľudné rozmery. Všetky výrobné kapacity boli zoštatnené, roľníci museli násilne vstupovať do družstiev, divadlá, kiná boli znárodnené tiež. Stavali sa veľké podniky ťažkého priemyslu, neprimerané podmienkam Slovenska a celé regióny sa stali závislými od existencie jednej veľkej fabriky. Mestá sa prudko rozrastali, robilo sa tak však za cenu nevkusnej panelákovvej výstavby a likvidácie historických centier (miest).“ Židia a ich vklad do kultúry miest zmizol nenávratne. Kultúrne sme sa „konečne očistili“ od predstaviteľov a konzumentov mestskej kultúry.

„Niekoľko môže povedať, že to, čo z menovaného má charakter pamätníka, stavali feudáli, šľachta, meštianstvo, cirkev, nadto zväčša nie „naša“, ale „cudzí“ šľachta, „cudzí“ feudáli, nenašské meštianstvo... Ale je to úplne tak? Stavať pustil sa do stavby ten, kto na to mal a dal; my sme nemali a nemohli sme dať nič. No niečo sme si ešte dali postaviť aj my- aj medzi „našími“ sa našli takí, čo na to mali možnosť. Istejšie je ešte, že medzi tými, ktoré do takých podujatí vkladali kapitál svojho rozumu, svoj um, boli aj naši ľudia: aj oni plánovali, navrhovali, merali, kreslili, tesali, vyzdobovali... A najistejšie zo všetkého je, že hoci sme bývali pod zámkom, a v zámku niekto iný, boli to naše ruky, čo zámok postavili“.²⁵ Táto romantizujúca predstava Slovákov len ako potomkov plebejcov a břešov nás straší dodnes. Napríklad komunistickou mináčovskou predstavou Slováčikov, ktorí len sedia na opustenom poli, do pahreby hľadajú špinavými nohami rozhrabujú vychladnutý popol, aby našli ešte jeden zemiačik do hladného brucha a iskierka nikde, ako o tom píše

²⁵ MATUŠKA, A. *Dielo II.* Bratislava: Tatran, 2010. 409 s. ISBN: 978-80222-0593-1.

v knihe *Dúchanie do pahrieb*. Knihy V. Mináča, V. Mihálika, F. Hečku a podobných intelektuálov-funkcionárov, ktorí sa dali do služieb komunistickej ideológie a zotrvali v nej aj po smrti Stalina, už dávno zmizli z políc našich knižníc a z traktátov doktorských prác. Ale nákazlivé vírusy ich myšlienok sa rozleteli po celom Slovensku a dodnes majú rozhodujúci vplyv na chápanie „tej pravej“ kultúrnej politiky. Tisíc rokov sme úpali, my sme tie obeť, chudobné a nemajetné, a aj tak sa nedá nič robiť – to je dedičstvo, ktoré nám zanechala časť silnej kultúrnej generácie, ktorá začala tvoriť pred II. svetovou vojnou. Demokratický režim ako ľavičiarci neuznávali a dnes už vieme, že svoje talenty zmárnili v službách protislovenskej kultúrnej politiky. Samozrejme, mali za to prístup k nedostatkovému tovaru, mali osobných šóferov, aby ich po pitkách v Budmericiach zaviezli domov a dostávali honoráre za diela, ktoré sa masovo skartovali, aby zase mohli vyjsť. Sú zodpovední za šikanovanie a zakazovanie iných, tiež talentovaných umelcov, nie že nie. „Pre svoju publicistiku nehladám ospravedlnenie... Ako sa ospravedlniť? Čo zmôžu voči ľudskej tragédii slová? – napísal jeden z komunistických radikálov L. Mňačko, aby sa potom po celý život snažil odčiniť svoje postoje či už v literárnej tvorbe alebo publicistike. Táto generácia, presadzujúca totalitnú kultúrnu politiku na začiatku 50. rokov, nám zanechala pár geniálnych veršov, ako napríklad verš J. Kostru: „od prachu cesty je len kúsok k medzi, k mäkučkej medzi medzi obilím“ a niekoľko románov, noviel, ale ich životopis prekrýva ich talent, aspoň zatiaľ. Paradoxne, dnes mladí maďarskí historici-slovakisti z dielne prof. Dr. C. G. Kissa nás vo svojich knihách musia presvedčať, že sme neboli všetci až takí úbohí a nevzdelaní. Že sme všetci nechodili s holým pupkom a nepreskakovali s valaškami v rukách ponad vaty. Historici ako József Demmel, István Kollai a ďalší asi nevedia, že slovenský kultúrny kánon sa nesmie porušovať a pokojne píšú prekvapivé fakty o Ludovítovi Štúrovi, o turčianskej šľachte, ktorá komunikovala po slovensky a snažia sa o zblíženie postojov aj v chápaní našej spoločnej histórie.

Po krátkom nadýchnutí čerstvého vzduchu v rokoch 1964-8, o ktorý sa zaslúžili ľudia okolo Kultúrneho života a Slovenských pohľadov, sa začali nové procesy proti moderne mysliacim kultúrnym osobnostiam a ich dielam, nazvané zrejme otvorene ironicky „normalizačné“. A nebol to návrat k normálnym pomerom, ale práve naopak, „doba sa vykľbila z pántov“. 20 rokov trvala ďalšia etapa snahy podnikateľských zaujať miesto kultúrnej elity a zabrzdiť rozvoj modernej (čítaj mestskej) kultúry a zodpovedajúcej kultúrnej politiky. A ako vždy za procesu eliminovania tvorivých mozgov ujali aj výnimočné talenty, ako napríklad básnik Miroslav Válek, jeden z najlepších, akých sme kedy mali, ktorý sa stal z postu ministra kultúry zosobnením potláčania rozvoja kultúry na Slovensku. Dnes sa ho a jeho súputníkov už nemôžeme spýtať, ako to mysleli a prečo podporovali eliminačnú kultúrnu politiku: Možno naozaj chceli sedieť dostatočne vysoko, aby zabránili ešte horšiemu vývoju pod hlavňami sovietskych tankov. Ale z dnešného pohľadu, keď sa snažíme prekonať aj ich neblahé dedičstvo v oblasti kultúrnej politiky, musíme konštatovať, že sme dodnes, za 30 rokov, nestihli napraviť a odstrániť všetko zlo, ktoré nám zanechali. V chápaní nášho kultúrneho miesta medzi vyspelými demokratickými štátmi v Európe, v prejavocho životného štýlu, založeného na víkendovom úteku na chalupy namiesto zhromažďovania sa na výstavách a v divadlách, v neschopnosti začať efektívne prezentovať slovenskú kultúru za hranicami, v neustálom spolitizovanom chápaní folklorizmu bez diskusií o jeho obmedzeniach a nebezpečenstvách. Po nich

sme zdedili štruktúru kultúrnych inštitúcií, spôsob ich financovania, osvetové centrá, školské osnovy, postavenie umelcov ako „nevýrobnej sily“. Kto si ešte pamätá z televíznych rozhovorov v roku 1989 výrok robotníka o tom, že on nebude chodiť do opery a preto nemá byť financovaná z jeho daní. Dnes ministerstvo kultúry a jeho predstavitelia neprotestujú, keď sa začína celkom vážne diskutovať o „zbytočnosti humanitných štúdií“ a kultúrna obec sa tiež len nemo prizerá. Nechcú vyčnievať a zbytočne na seba upozorňovať a vyrábať si nepriateľov. Nie, neodstránili sme napriek fondom s ich „arm´ s length principle“ jeden z najväčších problémov kultúrnej politiky – poddanské klaňanie sa umelcov a ich závislosť pred ministrom a komisiami, ktoré rozdeľujú peniaze. Neprijali sme zákon o sponzorstve kultúry, ani o mecenášstve a tak dodnes nevieme, koľko financií má naša kultúra k dispozícii. A zdá sa, že sa znovu vraciame k povyšovaniu „prostého ľudu“ voči mestským vzdelaným elitám.

Kde sme 30 rokov po užívaní si slobody kultúrneho života?

Na Slovensku máme 140 miest, v ktorých koncom roka 2017 žilo 2 918 950 obyvateľov. Naopak v 2 933 obciach je to o takmer 400 000 obyvateľov menej 2 524 170.

V štvrtej časti zákona SNR o obecnom zriadení č. 369/1990 Zb. v znení neskorších predpisov je mesto definované ako sídlo, ktoré je

- a) hospodárskym, administratívnym a kultúrnym centrom, alebo centrom cestovného ruchu, alebo kúpeľným miestom
- b) zabezpečuje služby aj pre obyvateľov okolitých obcí,
- c) má zabezpečené dopravné spojenie s okolitými obcami
- d) má aspoň v časti územia mestský charakter zástavby
- e) má najmenej 5000 obyvateľov.

Zákon bol naposledy novelizovaný v roku 2001. Formuláciu v bode a) považujeme za príznačnú. Je možné, že keď je mesto cestovným alebo kúpeľným centrom, už nemusí byť kultúrne? Je vôbec možné v súčasnom ponímaní kultúry ako celistvého ekosystému byť nekultúrnym mestom? Priamo na túto definíciu totiž nadväzuje program Mesto kultúry v gescii Fondu na podporu umenia, do ktorého sa podľa slov exministra Mareka Maďariča a riaditeľa FPU Jozefa Kovalčika môže prihlásiť každé mesto. Chcelo by to spýtať sa autorov aj kúpeľné, alebo „cestovno-ruchové“?

Nekritizujeme priamo projekt Kultúrne mesto, ktorý kopíruje pôvodnú myšlienku Európskeho mesta kultúry. Treba pozitívne hodnotiť, že sa podarilo navýšiť rozpočet fondu o 5 miliónov eur. Výber umožňuje mestám zrealizovať mnoho viac kultúrnych a umeleckých podujatí, ako by si dosiaľ mohli z často obmedzených rozpočtov samospráv dovoliť. Voľba mesta je dvojkoľová a výber podlieha, ako sme už pri FPU zvyknutí, na komisii po, ako nie sme až tak zvyknutí, verejnej prezentácii. Mesto priamo získa 300 000 eur a nepriamo, cez podporu projektov smerujúcich do mesta z celého Slovenska, ďalších 200 000. V roku 2019 získalo uvedený titul mesto Banská Štiavnica. Je to prvý projekt kultúrnej politiky, ktorý povyšuje mesto ako priestor kreativity a tvorivých mozgov nad vidiek. Len treba dopredu upozorniť, že Štiavnica nemá vybudovanú potrebnú infraštruktúru a revitalizované problematické zóny mesta. Miestni obyvatelia sa búria proti záľaha turistov, boomu, ktorý v posledných rokoch predčil akékoľvek očakávania alebo plány mestskej rady. Ak by sme chceli projektom Kultúrne mesto napodobniť „Bilbao efekt“, museli by zmeny okolo

a vo vnútri mesta byť súčasťou nielen stratégie samotného mesta, ale aj krajských a celoštátnych štruktúr. Inak je možné, že jedna investícia do kultúry v jednom roku nemusí mať dlhodobý vplyv na rozvoj mesta a jeho okolia. To je lekcia z Bilbao a pokiaľ projekt Kultúrne mesto nebude súčasťou aj dlhodobšieho vládneho programu, ale len jedného ministerstva a aj to najmenšieho, môže sa ľahko stať, že podpora na jeden rok pritiahne do mesta viac kultúrnych turistov, ale zanechá ešte väčšiu frustráciu z nepripravenej infraštruktúry, napríklad vrátane parkovísk mimo centra, medzi staršími obyvateľmi mesta. Podobný príklad máme predsa už za sebou v Starom Meste v Bratislave. Kultúrny boom iniciatív a turistických kultúrnych atrakcií a iniciatív mimovládnych organizácií vyniesol po pár rokoch do starostovského kresla človeka, ktorý sľúbil, že väčšinu z toho zakáže a zruší a zabezpečí po 22.00 v meste konečne ticho.

Trend sťahovania sa obyvateľov dedín do miest a priľahlého okolia bude aj podľa výskumov OSN pokračovať. „Z výzkumů OSN vyplývá, že se dlouhodobě snižuje podíl obyvatel žijících na venkově. Naopak, výrazně přibývá počet obyvatel ve městech. Ve městech s méně než půl milionu obyvatel žilo v roce 2009 52% celkové městské populace. V příštích patnácti letech je v těchto městech očekáván nárůst obyvatel zhruba o půl miliónu, což je téměř polovina celkového očekávaného přírůstku městského obyvatelstva. Naproti tomu velkoměsta, která mezi 5-10 milióny obyvatel ani megacities nad 10 milionů obyvatel (ta v současnosti zahrnují zhruba desetinu celkové městské populace), se nebudou tak výrazně rozrůstat.“ „Obecně vzato, život ve městě se skládá ze dvou hlavních elementů, zahrnujících všechny funkce a lidské činnosti. Člověk je a člověk se pohybuje : to jest vše. Není nic jiného než bytí a pohyb, Tyto dva elementy mají ve městě dva odpovídající způsoby, či nástroje, kterými je lze uskutečňovat. Činy skutečného bytí jsou naplněny v omezených možnostech, fyzicky či virtuálně vyjádřených budovami. Všechny činnosti související s pohybem se odehrávají na neurčitých místech, která nazýváme ulicemi.“ „V evropských městech s vysokým indexem kvality života je patrný důraz na tzv. sociální a intelektuální kapitál – tj. sociální soudržnost, kvalitní vzdělání a intelektuální zázemí, společenské hodnoty a kulturu i na celkový charakter fyzického prostředí města. Zároveň jsou zde výrazné snahy o větší míru energetické a ekonomické soběstačnosti a šetrnosti – nejen ve smyslu podpory nových technologií, ale schopnosti zefektivnit chod města a současně snížit ekologickou stopu“, konštatuje I. Cerdá.²⁴ To je hlas z medzinárodnej inštitúcie, ktorá sleduje svetové trendy. „Mesto ako elektrický transformátor zväčšuje napätie“, tvrdí vo svojich článkoch v Medzinárodnom centre kultúry profesor J. Purchla, znalec vývoja mesta Krakov a dôležitá osobnosť ďalšej medzinárodnej organizácie UNESCO. Nemá zmysel, aby sme sa snažili ísť proti trendom vo svete a v Európe. Už nikdy nebudeme klasickými roľníkmi, už nikdy nebudeme po práci na repnisku tancovať spotení v stodole len tak, pre seba. Už nikdy nebudeme hrabať seno a stavať na poliach výtvarne zaujímavé drevené podpery a spievať pri tom trávnicie. Naše deti už nikdy nebudú bosé zbierať klásky, nech sa nám to dnes zdá akokoľvek úžasné a romantické. Preto je najvyšší čas, ak už nie päť minút po polnoci, aby sme si položili pri tvorbe kultúrnej politiky Slovenskej republiky zásadné otázky a vyžadovali od ľudí, ktorí ju chcú riadiť, aby nám na ne odpovedali.

²⁴ STEJSKALOVÁ L. *Myslet město*. Praha: UMPRUM, 2014. 229 s. ISBN: 978-80868-6347-4.

Kam smeruje naša vôľa a naše túžby ohľadne kultúry?

Aký je dnes podľa vás náš kultúrny profil?

Kde vidíme najbližšie ciele, ktoré treba urýchlene nasledovať?

Ako budeme podporovať viacrozmernosť našej kultúry?

Prečo máme aj po roku 2004 pocit, že sme kultúrne malí a nedôležití?

Prečo sa dodnes bojíme kontaminácie cudzími vplyvmi?

Prečo sme neprijali mestá do národnej narácie ani v 21. storočí?

Čím kultúrne odkľajeme moderné Slovensko?

Nedocenenie, nedostatočná reflexia meštianstva ako súčasť obyvateľstva miest vedie k nezmyselnému preceňovaniu sedliactva. Zopakujme si E. Krekovičovou, „V konečnom dôsledku takáto mediálna stratégia (stotožňovanie slovenskosti s folklórom) pôsobí proti upevňovaniu národnej/etnickej identity“. „Naše starobylé mestá nás naplňajú nostalgiou a ony nás spájajú s minulosťou: S históriou, ktorú nechceme prijať za svoju. Problémom je, ako preklopiť minulosť, tradíciu do súčasnosti. Veda a kultúra, knižnice a sochy! Potrebujeme utiecť z dvora. Potrebujeme tlmočníkov našej kultúry a dialógy s našimi mestami ako s dielami umenia a kultúry“. To, čo sme si mali možnosť prečítať už v roku 2003 súvisí nielen s problémom mestskej narácie, ale aj s podceňovaním kultúrneho významu mnohých spoločenských javov. Napríklad vzdelávania, o ktorom sa dnes hovorí skôr vo význame výchovy ekonomicky konkurencieschopných ľudí, potrebe robotníckych pracovných síl v továrňach a nie o kultúrnych požiadavkách výchovy nových generácií. Problémy životného štýlu tiež nemožno oddeliť od kultúrnych podmienok života v štáte. To isté sa týka osvetu ako výchovy občanov k demokracii, aby rozumeli, v čom spočíva význam slobodných vôľ, slobody médií a slobody zhromažďovania sa občanov v mestách a čo je dôležité pri dodržiavaní zásad právneho štátu.

Špeciálnu kapitolu v téme osvojovania si mestskej kultúry ako slovenskej tvorí historiografia. Pokiaľ nebudeme schopní prijať okrem Veľkej Moravy a 19. storočia dejiny uhorského kráľovstva za svoje a seba ako spolutvorcov tohto štátneho útvaru, v ktorom sme žili vyše 800 storočí, nebudeme schopní považovať mestskú kultúru našich miest za svoju. Zbytočne ich opravujeme a vynakladáme veľké úsilie a finančné prostriedky na ich záchranu, ak obyvateľstvo miest nebude mať pocit príslušnosti k svojmu mestu a jeho histórii a na víkendy sa bude ponáhľať „domov“ na dedinu, alebo na chalupu v dedine, kde si oprie o dom či chalupu staré koleso od voza, aby sa aspoň navonok prihlásilo k svojmu čisto plebejskému pôvodu tak, ako to vyžaduje kánon našej kultúry. Ale v súkromí budeme mať a užívať si modernú mestskú kúpeľňu a splachovací záchod, namiesto suchého dedinského. Prežívanie v tejto schizofrénii národnej existencie je brzdou tvorby modernej kultúry a jej podpory zo strany štátnych inštitúcií a ministerstva kultúry na jednej strane a na druhej je aj nešťastným výsledkom málo početného publika pre prezentácie práce umelcov dnešnej modernej kultúry na Slovensku. Je preto namieste otázka, či dnešné politické útoky

zo strany kvázi národných subjektov na organizácie občianskej spoločnosti, ktoré sa slobodne pohybujú a vyjadrujú svoje názory vo verejnom priestore demokratického štátu a snažia sa o kultúrnu zmenu, sú vyjadrením „ľútosti“ za neexistenciu nadšenejšieho „ľudu“ tak, ako ho vidíme na starých pohľadniciach pochodov na prvého mája? Sú zjavným protestom proti existencii občanov, ktorí odstránili tento „úžasný ľud“ z verejnosti?

Už A. Matuška sa v roku 1946 sťažoval, že „kliatba nášho duchovného života v minulosti bližšej i vzdialenejšej sa volá nedostatok väčšieho kultúrneho a pritom slovenského strediska. Martin ním nebol pre svoju malosť a preto - čo je konečne jedno a to isté -, že bol zvyčajne až prislovenský. Bola ním Bratislava? Bola všetkým možným, slovenskou však málo. Nič nestojí dnes v ceste, aby sa slovenskou stala. Ale môže jej to stredisko stačiť?“ pýtal sa.²⁵ Martin integroval slovenský národný život, sústredil činnosť najdôležitejších národných zoskupení, ale po vzniku Československa stratil raison d'être, princíp obrany pred všetkými a všetkým, v ktorom žil celé 19. storočie. Nezmyselný súboj S. H. Vajanského, ktorý vytváral a zároveň cenzuroval desaťročia kultúrnu atmosféru v Martine, s T. G. Masarykom o úlohe Ruska pre slovenské národy a najmä s hlasistami, ktorí nadväzovali už na modernejšie kultúrne trendy, ktoré Vajanský neuznával, poškodili nielen Martin, ale celú slovenskú kultúrnu politiku smerom do zahraničia a do budúcnosti. Hlasisti vyzývali Martin, teda Vajanského a jeho druhov, aby prebrali mesto z letargie a začali pracovať efektívnejšie a inak, čím si vyslúžili kruté kritiky od redaktora. Sám Masaryk sa snažil spor nevyhrocovať, prispel finančne na Maticu i na iné martinské inštitúcie, dokonca na živobytie samotného Vajanského, spolupracoval s Vajanského synom, Plickovi kúpil lepšiu kameru, aby mohol kvalitnejšie točiť svoje filmy zo slovenského vidieka, ale „baľko“ bol vo svojom dogmatizme smerom na Rusko neoblomný. Podľa svedectva rodinných príslušníkov až po návrate z Petrohradu v roku 1914 začal pomaly meniť niektoré svoje názory, ale to bolo len na sklonku jeho života. Považujeme za dôležité pripomínať tieto idealistické a neopodstatnené nádeje, spájané s Ruskom, ktoré sa objavujú aj dnes a zároveň analyzovať príčiny úpadku slovenského kultúrneho centra, ktoré sa zmenilo z centra kultúry na centrum zbrojárskeho priemyslu a inak, na nie veľmi významné mestečko, pretože aj to je predobrazom mnohých sporov a tendencií, ktoré sa objavujú aj v dnešnom kultúrnom živote Slovenska. Mnohokrát sa v našich dejinách stretávame s jedným vplyvným človekom, ktorý si chce za každú cenu udržať svoju výlučnú pozíciu obávaného „baľka“, ktorý môže vykázať z mesta (z kultúry) modernistov, zabrániť rozvoju inštitúcií, odpúť si pred Hanou Gregorovou a vyhnať ju z mesta, dehonestujúco sa vyjadriť o prvej slovenskej historičke Hele- ne Turcerovej Devečkovej, ktorá sa odvážila napísať kriticky o Štúrovom romantizme a to nespomíname osud Timravy. Nejde nám o zneuznanie dobrého, statočného a podnetného, čo Vajanský urobil pre slovenskú vec, ide o nechť a obavy mladšej generácie postaviť sa proti konzervatívnym a dogmatickým vládcam kultúry s ohľadom na dôsledky, ktoré to vtedy mohlo mať pre staršieho pána a neskôr na živobytie celých rodín. A nedá sa to ospravedlňovať vždy len poddanskými mravmi a inklináciou k vodcom, ktorú by vraj mali mať Slováci vrodenu. Nedostatok sebavedomia a strach postaviť sa za svoje názory znamenal, že mnohí umelci radšej opustili – ako napríklad Bazovský – Martin a už sa nikdy nevrátili. Aj dnes nachádzame mnoho prípadov

²⁵ MATUŠKA, A. *Dielo II.*. Bratislava: Tatran, 2010. 252 s. ISBN: 978-80222-0593-1.

odchodu umelcov preč z prostredia, ktoré považujú za nepriaznivé pre svoju tvorbu, aspoň do Prahy. A ako zasahovalo ministerstvo kultúry, aby zastavilo tento neblahý trend? Nijak. Nie je to v mojej kompetencii, znela raz odpoveď ministra.

Možno by stačilo, keby sme si dnes aspoň uvedomili, že stále prisudzujeme kultúre „numinózne“ rysy. Je pre nás posvätná, má priam nadprirodzené rysy, je niečím, pred čím sa klaniame s bážňou namiesto toho, aby sme si uvedomovali jej skutočnú silu. Potrebujeme nahlas a jasne povedať, že v dnešných moderných časoch 21. storočia by numinózne postoje predstavovali len snahu zacementovať nás v jednoducho chápanej minulosti, ktorá bola voči nám, najmä od roku 1867, nepriaznivá, ale po 150. rokoch a príslušnosti Slovenska v EÚ by sme snáď už mohli prestať žiť ako v časoch, keď nebola elektrina a asfaltované cesty a dali zbohom „klaunom historického cirkusu“, ako o nich pohrdlivo píše P. Sorokin v knihe Krize nášho veku už v roku 1936. Samozrejme, bude to veľmi ťažké, pretože nielen jednotlivci, zahľadení do starých romantických časov a ich politické preferencie, ale aj cirkvi a to najmä katolícka by nás najradšej znovu oplotili pred svetom a okiadjali len tú posvätnú nedotknutú „našu“ kultúru, jednoduchú emóciu, hoci už niekoľko desaťročí máme k dispozícii štúdie, ktoré dokladajú veľké a priame zahraničné vplyvy na ňu. Neustály návrat k fujarám (mimochodom valaský nástroj) a sen o „čistote“ našej kultúry má sebazničujúce následky. Medzi jeden z nich patrí aj „samota súčasnej slovenskej kultúry“, ktorú oplakávame. Prelomiť staré názorové ploty je skoro nemožné, ako môžu dokázať všetci tí, ktorí sa v roku 2016 snažili presadiť novú značku Slovenska, jeho jednotnú vizuálnu identitu a zasadzovali sa o systémové riešenia jednotnej prezentácie SR v zahraničí a v budúcnosti. Slovensko malo byť podľa nich modernou prosperujúcou krajinou s mladým a tvorivým potenciálom. V akom kontraste k tomu sú neustále pripomínania hladových dolín, propagovanie starých čias, keď bola k dispozícii len kôrka chleba a osamele znejúca pišťalka. Ministerstvo zahraničných vecí i kultúry sa síce občas dohovoria na rámcových prioritách prezentácie, ale márne by sme hľadali konkrétne informácie na webe, nie sú ani na stránkach zahraničných kultúrnych inštitútov. Nemáme taký portál ako Česi, na ktorom si každý vo svete môže nájsť zoznam kultúrnych podujatí ich inštitútov a rôznych prezentačných aktivít v zahraničí. Absentuje zmysluplná stratégia činnosti kultúrnych inštitútov. Ešte šťastie, že sa na ich čelo občas dostanú svetlé osobnosti, ktoré sa snažia tieto mankamenty nahradiť svojou usilovnou prácou. Ale nemôžu ovplyvniť malú, skôr neexistujúcu spoluprácu dvoch ministerstiev, ktoré síce písomne deklarujú, že potrebujeme systémové riešenia prezentácie SR, ale keď chcete na webe niečo nájsť, nájdete prázdne podstránky, ako smutne konštatuje pisateľ dizertačnej práce o prezentácii SR v zahraničí Mag. art. D. Farkaš Smutné konštatovanie 30 rokov po tom, ako sme sa dostali z duchovného väzenia ruského samoderžavia.

Mesto existuje, kým sa jeho obyvatelia považujú za občanov mesta. Sú vystavení verejnemu priestoru a žijú v ľudskej pluralite. Veľké zmeny, revolúcie, protesty – to všetko sa musí odohrávať v meste. Dav sa vyskytuje len v meste. Mesto je dynamický priestor, ktorý zároveň poskytuje anonymitu, občania sa pohybujú medzi osamotením a davom. Tým je mesto vzdialené tradičnej uzavretej vidieckej spoločnosti, kde každý vie, ako sa má správať a ako vyzerá hierarchia dedinskej spoločnosti. Mestá sú plné ponáhľajúcich sa ľudí, ktorí idú do práce, za zábavou, rozkošou, výmenou, diskusiou, stretnutiami – nestrpíme prekážky. Mesto je polis. Prečo by práve mala byť v našej kultúre urbánna skúsenosť len niečím na okraji?

Niečím, čo bolo a je mimo želaného režimu? Môžeme sa snažiť pochopiť úzkosť malej kultúry pred hrozbou neautenticity, pred len netvorivým napodobňovaním svetových trendov, ktorá sa týka aj moderného umenia. Je ale radosť a nefalšovaná útecha z odlišnosti dnes dostačujúci a inšpiratívny pocit? Keď sme svedkami, že mnohé napodobňovania želanej odlišnosti sa priam dotýkajú gýču? „Staré umenie vyžaduje veľké kompetencie a na trhoch je pre nekompetentných gýč“ argumentovala v rozhovore pre Kultúrny kyslík 4/2018 poľská profesorka M. Poprzecka, ktorá sa venuje teórii gýču, vydávaného za ľudové umenie. „Masová produkcia gýču je ale klamstvo, znásilňovanie pravdy“. Ale problém nevyriešime tým, že sa budeme báť gýču a moderného umenia, toto je „typický problém modernity“, tvrdí vo svojej knihe Feinberg.²⁶ A týka sa všetkých Európanov. Francúzskeho vidieka a cyklicky sa opakujúcich snáh francúzskej kultúrnej politiky uchovať a zakonzervovať životný štýl provensálskych dedín, stredného Anglicka, ktoré aj preto zahlasovalo za Brexit, financovaním kosenia alpských lúk ako kultúrneho fenoménu z fondov EÚ, aby zostali také, ako keď sa na nich pásli stáda „modrých“ kráv.

Mesto je komplexný organizmus a výsledok spleti sociálnych, kultúrnych a ekonomických procesov, zrkadlo civilizácie. Mesto nie je len historicky vysvetliteľným riešením problémov, spojených s masovejšou výrobou, obchodom, komunikáciou a hygienou, ale je to priestor umožňujúci ľudstvu zdieľať spoločne nádeje a obavy. Je priestorom špeciálneho potenciálu slobody a vytvárania spoločenstiev. Výsledok I. a II. svetovej vojny, sociálne zmeny, emigrácie, etnické čistky a 40 rokov komunizmu boli pre naše mestá civilizačným šokom a ony stratili svoju stáročia budovanú identitu. Identitu, ktorá sa prispôbovala aj predtým meniacim podmienkam, politickým turbulenciám, migráciám, ale udržiavali si svoj význam, ten mix pamäti, nádeje, významu jazykov, ktoré obsahovali dôležité slová a v nich nádej a históriu, ako píše Italo Calvino, históriu, na ktorú sme mali navždy zabudnúť. Ich identita obsahovala rôzne systémy hodnôt, symbolov, a všetkých ďalších kultúrnych elementov. A preto si vytvárali svoju vlastnú mestskú kultúru, ktorá sa nenávratne stratila. Dnes je marginalizovaná, zneuctená, zničená a zahrabaná. Môžeme zabrániť, aby sa ju snažil nahradiť kultúrny fundamentalizmus?

Ak chceme porozumieť významu miest na našom území a ich v dnešných pomeroch až neveriteľnej historickej úlohe, ktorú zohrávali po stáročia, musíme vykročiť poza dejiny slovenského územia. Potrebujeme si uvedomiť, že naše mestá mali svoju nezameniteľnú úlohu v sieti miest, minimálne v Strednej Európe. Dnešné historické mestské skvosty, ktorými sa pred cudzincami tak hrdíme, si musia vybudovať „paralelné“ dejiny. Nové narácie, ktoré by pre dnešok definovali ich identitu a charakter. Majú prevažne nových obyvateľov, ktorí v meste nemajú rodinné korene a prinášajú si z vidieckeho etnicky čistého prostredia iný životný štýl, iné priority pre svoje rodiny a nerozumejú dávnomu multikultúrnemu prostrediu mesta, ich kozmopolitnému a multikonfesionálnemu charakteru. Tak vzniká veľká priepasť medzi semi-vidieckym a semi-urbánnym prostredím, charakteristickým pre Slovensko. Mestá už nemôžu počítať ani s väzbami medzi generáciami, tie zanikli a mladí mešťania tak nemajú možnosť participovať pri budovaní novej mestskej identity. To všetko vplýva na schopnosť rozvíjať nielen urbanizmus, ale celé kultúrne prostredie miest.

²⁶ FEINBERG, J.G. *Vrátiť folklór ľuďom*. Bratislava: AKAmédia s.r.o., 2018. ISBN: 978-80972-7691-1.

Nové príbehy, nové narácie sú ale kultúrne kľúčové pre to, aby sme konečne porozumeli našim mestám. Nepotrebujú ani tak melanchóliu, nostalgické spomienky na dávnu slávu a vyhrabávanie starých foliantov, ktoré už aj tak nikto z dnešných mešťanov nedokáže nielen pochopiť, ale ani čítať. Jediné, čo nám môže pomôcť, je priznať si, že dávna história je preč nenávratne a že dnes potrebujeme nájsť nové spojivo medzi mestom a okolitými dedinami, medzi rurálnym prostredím a mestskou kultúrou. Z toho všetkého jasne vyplýva, že sa bez nejakej slušnej kultúrnej politiky nezaobídeme, dokonca budeme musieť napísať pár teoretických kníh a nielen statí na danú tému, hoci sa dodnes všetci ministri kultúry snažili predstierať, že niečo také vôbec nepotrebujeme. Nemôžeme sa spoliehať, že to za nás urobia americkí doktorandi ako Feinberg. Už nestačí, aby sme si sadli do kresla ministra kultúry a opierali sa len o svoj vkus a „zdravý rozum ľudu“. Musíme vyžadovať, aby politickí predstavitelia kultúry mali zodpovedajúce vzdelanie a čítali Kantovu Kritiku čistého rozumu, kde by sa dozvedeli, že už pred storočiami sa „zdravý rozum“ ocitol na pranieri. Aby žili 21. storočím, cítili sa byť súčasťou európskeho kultúrneho priestoru a nadšenými podporovateľmi dnešnej živej kultúry, tejto novodobej popolušky slovenského štátneho rozpočtu.

Potrebujeme dynamické mestá, lebo sú centrom tvorivosti, ak chcete starý výraz, tak pokroku, modernej kultúry a moderných ľudí. Nemôžeme sa oprieť o pôvodných obyvateľov, lebo sme ich vyhnali. Zbavili sme mestá šľachticov a zemianstva, potom sme Židov oplotili a následne poslali na smrť aj s ich intelektuálnym zázemím, ktoré v každom štáte predstavovalo vrchol učnosti a vzdelania. Nestačilo to. Zbavili sme majetku a existencie stredné vrstvy, ktoré žili na námestiach a starali sa o návštevnosť divadiel a výstav. A nakoniec v 50. rokoch 20. storočia sme v akcii B oknami s pomocou vidieľ vyhádzali knižnice vzdelancom na vozy, ťahané volmi (ako spomína D. Tatarka, ktorý sa ako mladý komunista z toho nesmierne tešil) a gotické kostoly sme premenili na sýpky. To všetko malo predstavovať zásadnú kultúrnu zmenu, nástup novej civilizácie, modernejšej, smerujúcej k rajskej budúcnosti. Bola to falošná cesta a naša kultúra zaplatila za to nesmiernu cenu. Teraz sa musíme trápiť, ako aspoň vrátiť mestský životný štýl do centier našich stredovekých miest. Nepotrebujeme piete, tá patrí do historických traktátov, múzeí, kde prežije, zakliata do sôch a pamätníkov, ako dôkaz našej hlúposti a krutosti.

Čo urobiť, aby sme boli spätí s našimi mestami, ktorými sa stále v zahraničí chválime?

Mestá v histórii boli so svojimi hradbami útočiskom pred - ako to nazvať moderne? - emigrantmi. Tatarmi, Turkami, utečencami, s ktorými mali svoju väčšinou neblahú skúsenosť naši predkovia. Ale už v Biblii sú mestá predstavované ako semenisko hriechu. Prekliate Ninive, Sodoma, Gomora a ich spálenie a rozvrátenie od základu bolo vítané a ospravedlňované Božím hnevom nad ich hriechosťou. Každý, kto sa ohliadol s nostalgiou za rušným životom mesta, zmenil sa ako Lótova žena na soľný stĺp. Puritáni v USA sa snažili budovať obec na hore, aby sa vyhli nástrahám otráveného mestského života. Snaha žiť radšej v divočine dodnes trvá, a musíme si uvedomiť, že jej základom je dlhoročná protimestská tradícia. Nie je to teda niečo len naše a cudzie našej stáročnej kultúre. My sme tiež v 20. storočí usilovne budovali radšej obrie dediny, potom muzeálne ulity a mumifikované

mestá. Stačí ísť na návštevu do Levoče alebo aj do Banskej Štiavnice. Život do centra týchto miest prinášajú prišelci, „nie naši“ a turisti. V noci sú námestia opustené a smutné. Mestá desaťročia vťahovali rurálne prostredie k sebe a snažili sa ho modernizovať a kultivovať z hľadiska hygieny, kultúrneho života i ekologického myslenia. Dnes sme svedkami invázie mestských ľudí na prímestský vidiek a máme problém stanoviť hranice mesta. Vo vedeckej literatúre sa to nazýva „rozptýlené mesto“. Tento typ suburbanizácie nie je návratom k dedinskému životu, skôr ide okrem hľadania lacnejších pozemkov o prímestskú romantiku za plotmi, ktoré nás ohradzujú od susedov, do ktorých sme na mestských uliciach vrážali na každom kroku. V zahraničí v suburbálnom prostredí vzniká špeciálna rezidenčná kultúra, a môžeme očakávať, že sa táto tendencia presadí aj u nás. Mesto má ale s takto vybudovaným okolím veľký problém. Nielen v tom, že „suburbánci“ sa večer z mesta a jeho kultúrneho života vytrácajú a ich jediný dotyk s kultúrou je cez televízne programy, čím sa približujú vidieckemu životnému štýlu. V okolí miest nedokážeme prežívať bez toho, aby sme neboli stále na cestách. Závislosť na aute, vlastne niekoľkých autách, núti mestá budovať parkoviská, garáže a rozširovať ulice na úkor chodníkov pre mestských chodcov. Chodníky a chôdza, prechádzky mestom sú ale neoddeliteľnou súčasťou mestskej kultúry. Nemožnosť pohodlne kráčať mestom a pretláčať sa popri parkujúcich autách na každom voľnom miestechku nielen hyzdí ulice mesta, ale vytvára nepriateľskú atmosféru voči domácim mešťanom. Množstvo denne dochádzajúcich ľudí, ktorí nie sú ani priamo mestskí ani vidiecki, bráni v budovaní dôležitej emócie „reflexívnej solidarity“, teda posilňovanie vedomia súzáležitosti v mene kolektívnych záujmov občanov v meste, ako o tom uvažuje A. Giddens, ktorý sa ako sociológ venoval aj teórii zmysluplnej existencie miest v globálnom svete.

Mestá tvorila najprv len agora, teda námestie, na ktorom sa občania zhromažďovali, rozhodovali a tým tvorili jeden celok. Stredoveké mesto s múrmi a slobodnými občanmi odmietlo poddanstvo a zrušilo podriadenosť voči blízkemu panstvu. Renesančné mesto sa pýšilo už svojou vlastnou samosprávou, slobodní občania volili a ich zástupcovia hlasovali v mestských radách, ktorá strážila mestské privilégia a slobody. Priemyselné mesto, ktoré vznikalo organicky a nie násilným sťahovaním obyvateľstva, budovalo súdržnosť občanov ktorí sa spájali v prípade ohrozenia zvonku, napríklad v časoch vojny, napriek triednemu rozdielu medzi robotníkmi a bohatšími vrstvami. Dnes sú mestá polyfónne a vytvárajú jasne určený verejný priestor, námestie, „na ktorom vzniká politický život“, ako o tom písal sociológ Max Weber. To je zásadný rozdiel od dedín, ktoré sú symbolom rodinného sídla a rodnej zeme, ktorá sa bráni konfliktom len na úrovni susedských sporov a mechanickej solidarity. Námestia sú preto pre autoritatívne režimy nebezpečné a možno aj preto nemá bratislavská Petržalka, vybudovaná v totalitných časoch, ústredné námestie, aby sa v tomto najväčšom novom meste Slovenska nemali kde občania schádzať a prípadne protestovať. Dodnes musia chodiť na námestie do mesta za Dunajom. Ďalším kultúrno-politickým problémom s obyvateľmi mimo mesta, poza mestom, je, že majú zvýšený pocit nebezpečenstva a často práve oni požadujú zvýšenie bezpečnosti na úkor demokracie a slobody. Oni už netvorí komunity a preto ako jednotlivci požadujú zaistenie ich súkromnej bezpečnosti, ktorá závisí od spôsobu bývania, ako o tom uvažoval ďalší sociológ Z. Baumann. Potrebujú „uklidňujúci susedstvi“, aby mohli neustále cestovať za prácou, zábavou

a voziť deti do školy a nechávať svoje domy nadhlo opustené.²⁷ Politický zmysel mesta a mestskej kultúry, teda participácia v rámci kolektívneho verejného priestoru, predpokladá aj uchovávanie pamäte a činov predošlých generácií, ktorá bráni jednoduchkej manipulácii a šíreniu dezinformácií. Preto mestá stavajú pamäťové inštitúcie, archívy, knižnice, múzeá, galérie. Položme si otázku, koľko nových knižníc a archívov sme vybudovali za posledných 30 rokov? Žiadne alebo len pár? Aj to je dôkaz, že naše mestá ešte stále nenadviazali na kultúrnu politiku, ktorá im bola v minulosti vlastná tak ako dýchanie človeku. Niektorí víťazi transformácie, ktorí získali zo svojej činnosti legálne finančné prostriedky, sa snažia budovať a podporovať zdroj inštitúcií kultúrneho významu, ale štátna kultúrna politika si ich aktivity nevšima a nedokáže pre nich vytvoriť účinný legislatívny rámec, aby im dala najavo, že si ich vklad do národnej kultúry váži. Naopak, boháči transformácie, tí, ktorí sa hrdia nelegálnymi financiami a mali by byť časťou elity, i tej kultúrnej, sa správajú ako nomádi. Môžu a žijú všade a vlastne nie sú nikde ukotvení. Zabúdajú, vznášajúc sa nad nami v helikoptéroch, že sú súčasťou nášho sveta a že by mali mať niečo s nami spoločné. Každú chvíľu očakávajú, kedy budú musieť utiecť na Belize a stať sa súčasťou iného sveta a inej kultúry aj so svojimi financiami v daňových rajoch.

G.W.F. Hegel nám odkazuje: Vzduch mesta oslobodzuje, je zmesou mysleného a vybudovaného, imaginárneho i fyzického.

Dnes vzniká nová politická a teda aj kultúrna trhlina medzi ľuďmi v meste a tými na dedinách. Je to nová deliaca čiara medzi tými, ktorí získali v procese otvorenia sa svetu po roku 1989 a tými, ktorí sa cítia (čo neznamená, že v skutočnosti aj sú) byť medzi prehranými. Táto trhlina ovplyvňuje politický a kultúrny život v našom štáte a vlastne v celej Európe. Dedinčania majú pocit, že nestihnajú, že sú kultúrnymi outsidermi, najmä keď by mali počúvať debaty o ústupe vlastenckého a vlastenčiaceho historizmu, folklóru a folklorizmu v dekoratívnom poňatí. Medzi dôležitými príčinami, prečo sa tak cítia, sú kultúrne faktory a tie sú najťažšie odstrániteľné. V mestách sú veľké IT firmy, financie, služby, tvorivý priemysel a zábava, možnosť zaujímavých zamestnaní. V dedinách je dnes hlavným zamestnávateľom štát a samospráva. Kto sa nezachytí do tejto záchranej siete zamestnania, musí zostať bez práce, založiť si svoju živnosť, alebo začať denne cestovať za prácou. Poľnohospodárstvo už dávno nie je schopné poskytnúť toľkým ľuďom istotu zárobku a napriek romantickým predstavám tento trend bude len pokračovať. Nie je to len náš problém, ktorí by sme museli riešiť len my, sami. Vo Francúzsku sa podobný problém týka „la France profonde“. Určitým východiskom je turizmus, domáci i zahraničný a ako jeho súčasť kultúrny turizmus. Slovensko by sa mohlo v strednej Európe stať víťazom trendu cestovania za kultúrou a pamiatkami. Ale ako upozorňujeme už opakovane v Kultúrnom kyslíku, ktorý vydáva ako štvrťročník Inštitút pre kultúrnu politiku, zatiaľ ešte ani nezačala verejná diskusia o profitoch a závažných problémoch a obmedzeniach tohto fenoménu, na ktorý už hlasno upozorňujú mestá ako Benátky alebo Dubrovnik, ktoré uvažujú a zavedú vstupenky do mesta pre turistov. Na nebezpečenstvo vzniku kultúrnych hradieb medzi mestami a vidiekom, ktoré sa dnes zdajú byť politicky nezládnuteľné, upozorňoval už

²⁷ DONZELOT, J. *La ville a trois vitesses*. Paríž: Editions de La Villette; Penser l'espace edition, 2009. (vlastný preklad). ISBN: 978-29154-5648-6.

L. Lipták vo svojich dielach. Kultúrne ide o konfrontáciu prejavov kultúry, ktorú považujeme za ľudovú, zrozumiteľnú, „pôvodnú“ a kultúru mestských vzdelancov. Problém spočíva v odlišnom uspokojovaní kultúrnych potrieb, spôsobe vzdelávania i získavania informácií, trávenia voľného času, zábavy, odpočinku, estetické komunikácie a duchovnej aktivity mešťanov a vidiečanov. Je zaujímavé, že rozdiel sa prehĺbuje v období, keď sú pomocou dnes už všade prítomného internetu a sociálnych sietí dostupné všetky informácie viac, než kedykoľvek predtým. ... „štát, kultúrne inštitúcie nevystupujú ako prechodné, ale ako nástroje, brzda alebo motor, čo v konkrétnosti a vývoji môže ukázať iba podrobný výskum.“²⁸ Ukazuje sa, že sedieť pri počítači a pasívne sa prizerať kultúrnemu životu cez obrazovku nie je to isté, ako byť osobne prítomný s ostatnými občanmi pri kultúrnych udalostiach, počúvať bezprostredne ich názory, diskutovať s nimi a prípadne sa i sporiť s nimi. Je preto dôležité, aby súčasťou kultúrnej politiky boli dôkladné pasportizácie kultúrnych inštitúcií a udalostí v jednotlivých regiónoch Slovenska, pretože chronická zaostalosť niektorých z nich môže súvisieť aj s malým počtom kultúrnych stánkov a ich nedostatočne kvalitným organizovaním a podfinancovaním. Nemožno sa čudovať, že riaditelia najmä východoslovenských kultúrnych domov a osvetových centier si úprimne prajú, aby sa znovu dostali kompetenčne pod Ministerstvo kultúry a nezostávali odkázaní na svojvôľu županov, primátorov a kultúrnych referentov krajských alebo mestských samosprávnych orgánov. Ministerstvo kultúry sa nepochopiteľne zbavilo aj povinnosti metodicky usmerňovať činnosť krajských galérií a múzeí a nečinne sa prizera výmene ich riaditeľov za nekompetentných politických nominantov. Táto „lenivosť“ pozbavila významu a kvality Stredoslovenskú galériu, Trnavskú galériu, v Košiciach prebiehal zápas o riaditeľský post nejakú dobu, nespomínajúc na pretrvávajúci problém zbežvýznamnenia Slovenskej národnej knižnice v Martine. To všetko oslabilo kultúrne kontakty regiónov na Bratislavu ako dnešné kultúrne centrum, o kontaktoch so zahraničím ani nehovoriac.

Všimli ste si, že sme prestali snívať o zakladaní nových miest? Budujeme len prímestské okolie bez námestí, knižníc, kostolov, múzeí, len budovy, kam chodia ľudia podvečer domov, aby sa vyspali do druhého dňa. Plnohodnotný kultúrny život tam nemá zázemie. Tie mestá, ktoré sme nezničili a ktoré sme zdedili zo stredoveku, sa snažíme dnes zreštaurovať a zakonzervovať a s nimi aj celú ich kultúru, ktorú už ale nedokážeme reštaurovať. Už nevieme jazyky ich budovateľov a tým pádom nemáme schopnosti porozumieť minulým generáciám. Chýbajú nám kultúrne kľúče k nim. To by mohla byť práca pre niekoľko generácií kulturológov a historikov, ktorí môžu zásadne prispieť k požadovaným zmenám národnej narácie a včlenenia kultúrneho významu miest do nej. Namiesto toho, aby sme so založenými rukami čakali na nejakého ministra alebo ministerku, ktorá to všetko za nás zariadi, musíme sa spoľahnúť na vlastné sily. Na literátov, básnikov a textárov, umelcov a humanitne vzdelaných ľudí, kulturológov a historikov. Ich myšlienky, ktoré sa môžu šíriť rýchlejšie ako za čias Štúra, môžu naštartovať zmeny v myslení najmä mladých ľudí, ktorí ešte nie sú kontaminovaní zastaraným kultúrnym kánonom. Je to aj jedna z ciest, ako mladých a talentovaných ľudí udržať v okruhu našej kultúry a poskytnúť im priestor na realizáciu ich tvorby namiesto toho, aby sme ich vyhánali do cudziny za

²⁸ LIPTÁK, L. *Nepre(tr)žité dejiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Q 111, 2008. 39 s. ISBN: 978-80-890-9242-0.

modernými myšlienkami a vzťahmi. Len tak docielime, že veta J. N. Nestroya z prvej polovice 19.storočia : „Piktiukovo leží niekde v Strednej Európe, ale nehľadajte ho na mape, všetci dobre vieme, o čo ide“, bude minulosťou.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

DONZELOT, J. *La ville a trois vitesses*. Paríž: Editions de La Villette; Penser l'espace edition, 2009. (vlastný preklad). ISBN: 978-29154-5648-6.

FEINBERG, J.G. *Vrátiť folklór ľuďom*. Bratislava: AKAMedia s.r.o., 2018. 31-32, 39 s. ISBN: 978-80972-7691-1.

GOSZCZYŃSKA J. *Mit Janosika v folklorze i literaturze slowackiej XIX wieku: Warszawa*. Uniwersytet Warszawski, Instytut Filologii Słowiańskiej, 2001. (vlastný preklad). 231-266 s. ISBN: 83-915-3640-8.

CHMEL, R. *Slovenský complex*. Bratislava: Kalligram, 2010. ISBN: 978-808101-340-9.

LIPTÁK, L. *Nepre(tr)žité dejiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Q111, 2008. 39, 73, 78, 84 s. ISBN 978-808909-242-0.

KREKOVIČOVÁ, E. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava: Eterna Press, 2005. 73,117 s. ISBN: 809-69259-1-1.

MATUŠKA, A. *Dielo II.*. Bratislava: Tatran, 2010. 26 – 27, 252, 266, 333, 409 s. ISBN: 978-80222-0593-1.

STEJSKALOVÁL. *Myslet město*. Praha:UMPRUM,2014.229s.ISBN:978-80868-6347-4.

ŠIMEČKA, M.M. *Medzi Slovákmí*. Bratislava: N Press, 2017. 115 s. ISBN: 978-809723-943-5.

ŠUTAJ, Š. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: UNIVERSUM-EU, 2014. 288-290 s. ISBN: 978-80890-4685-0.

TŘEŠTÍK, D. *Češi a dějiny v postmodernism*. NLN - Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN: 978-807106-786-3

INTERNETOVÉ ZDROJE:

HLŔŠKOVÁ, H. Folklor a folklorizmus (K terminológii a koncepciám v aktuálnom diskurze). In *Etnologické rozpravy*. ročník XII. číslo 1 [online]. Bratislava: Ústav etnológie SAV Slovenské národné múzeum Národopisná spoločnosť Slovenska, 2005. 18 s. [cit: 2018-12-15]. ISSN 1335-5074. Dostupné na: <http://www.uet.sav.sk/files/er_2005-1.pdf>.

FOND NA PODPORU UMENIA *Výročná správa Fondu na podporu umenia za rok 2017*. [online]. Bratislava: 2018, [2019-02-02]. 22 – 23 s. Dostupné na: <<https://www.fpu.sk/attachments/article/169/Vyroczna%20sprava%202017.pdf>>.

FOND NA PODPORU UMENIA *Štruktúra podpornej činnosti fondu na podporu umenia na rok 2019*. [online]. Bratislava: 2019. [2019-02-02]. 6. s. Dostupné na: <https://www.fpu.sk/attachments/article/84/STRUKTURA%20podpornej%20cinnosti%202019_30012019DEF.pdf>.

LUCAS, E. *Potrebuje, aby vaše kultúra byl jak piraña*. In *Lidové noviny*. [online]. [cit.2018-11-12]. 24-25 s. Dostupné na: <<https://www.pressreader.com/czech-republic/lidove-noviny/20190112>>.

MOČKOVÁ, J. *Vyhovárať sa, že my sme tí dobrí a oni sú tí zlí, nie je riešenie, hovorí Vladimír Beskid. Vracia sa šéfovať do trnavskej galérie*. In *Denník N* [online]. [cit.2019-01-16]. 51 ods. Dostupné na: <<https://dennikn.sk/1352364/vyhovarat-sa-ze-my-sme-ti-dobri-a-oni-su-ti-zli-nie-je-riesenie-hovori-vladimir-beskid-vracia-sa-sefovavt-do-trnavskej-galerie/>>.

MORVAY, P. *Maďari Slovákov tisíc rokov neutláčali, vážnejšie národnostné spory sa začali až na konci 18. storočia*. In *Denník N*. [online]. [cit. 2019-01-28]. 7 ods. Dostupné na: <<https://dennikn.sk/979587/podcast-madari-slovakov-tisic-rokov-neutlacali-vaznejsie-narodnostne-spory-sa-zacali-az-na-konci-18-storocia/>>.

PROFIL SLOVENSKEJ KULTÚRY *Uhorské kráľovstvo*. In: *profil.kultury.sk*. [online]. [cit.2019-01-28]. 11-12 ods. Dostupné na: <<http://profil.kultury.sk/sk/uhorske-kra%C4%BEOvstvo/>>.

OBRÁZKY:

Obrázok 1: podporené projekty v programe 4.1. podľa krajov v oblasti ľudovej kultúry

Obrázok 2: podporené projekty v programe 4.3 krajov v oblasti ľudovej kultúry

Rukoväť slovenskej kultúrnej politiky IV.

Autorka: Magdaléna Vášáryová

Redaktorky: Jana Javorská, Magdaléna Čisárová

Recenzenti: Juraj Buzalka, Martin Kasarda

Nakladateľ: Via Cultura; Inštitút pre kultúrnu politiku,
Štefánikova 25, 811 04 Bratislava

Vydavateľ: HerrCool, s. r. o.

Poradie vydania: 1.

Rok vydania: 2019

Grafická úprava: Andrej Mišina - grafickydizajner.sk

Mapa na obálke: Slovakia - Single Color by FreeVectorMaps.com

ISBN 978-80-972415-2-0

www.ikp.sk

ikp@ikp.sk

FB: Via Cultura Inštitút pre kultúrnu politiku

GENERÁLNY PARTNER VIA CULTURA; INŠTITÚTU PRE KULTÚRNU POLITIKU

NADÁCIA
Slovenskej sporiteľne

ISBN 978-80-972415-2-0

WWW.IKP.SK

